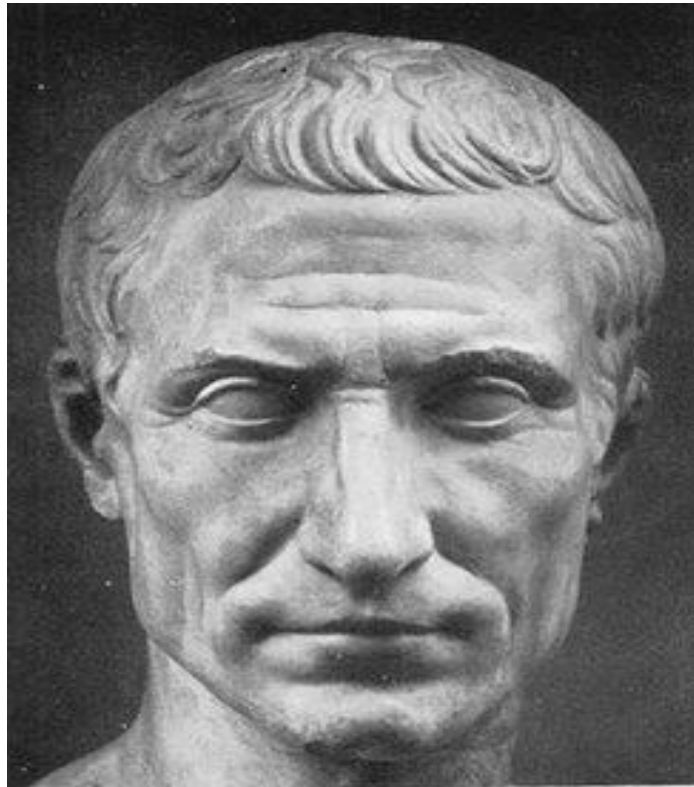

De generaal Julius Caesar:

**Strategie, tactiek, logistiek en organisatie in
de strijd tegen de Pompeianen 49-45 v. Chr.**

Roel Ferwerda

Groene Hilledijk 446 B

3075 EH Rotterdam

S0325287

Voor Mient Geert Ferwerda

Inhoudsopgave.

	Pag.
Inhoudsopgave	3
Inleiding	5
1. Strategie en tactiek.	7
1.1 De oorlog in Italië.	7
1.2 De eerste campagne in Spanje.	9
1.3 De oorlog in Macedonie en Griekenland.	13
1.4 De oorlog in Afrika.	24
1.5 De tweede campagne in Spanje.	28
1.6 Conclusie.	29
2. Logistiek.	32
2.1 De logistieke organisatie.	33
2.2 Foerageren.	35
2.3 Requisitie.	39
2.4 Plunderen.	40
2.5 Aanvoerlijnen.	42
2.6 <i>Exploratio</i> .	44
2.7 Conclusie.	46
3. Organisatie.	49
3.1 Mobilisatie.	49
3.2 Bevel over het leger.	54

3.3	Muiterij onder de soldaten.	57
3.4	Conclusie.	59
4.	Conclusie.	61
	Bibliografie	64

Inleiding.

Julius Caesar wordt tegenwoordig nog steeds gezien als een van de grootste krijgsheren aller tijden. Zijn naam wordt in één adem uitgesproken met Napoleon, Hannibal en vele moderne generaals. Dat dit gebeurt, is geenszins verwonderlijk als men kijkt naar zijn staat van dienst. Net als andere grote Romeinen leeft Caesar in ieders geheugen voort, maar hier zit voor velen een vervelende wanklank aan verbonden. Velen zien hem namelijk als de persoon die de Republiek aan het wankelen bracht met zijn burgeroorlog tegen Pompeius, hetgeen uiteindelijk resulteerde in het begin van de keizertijd met Augustus als eerste keizer.

Caesars leven heeft vele historici ertoe aangezet om verschillende studies naar de persoon Julius Caesar te doen. Niet alleen de persoon Julius Caesar is onderwerp geweest van verscheidene studies, ook zijn militaire loopbaan en alles wat daar bij kwam kijken. Vele studies naar Julius Caesar stammen uit de jaren '80 van de vorige eeuw, maar de laatste jaren, onder aanvoering van Adrian Goldsworthy, zijn er recentere studies naar Caesar gepubliceerd. Adrian Goldsworthy's *Caesar*¹ mag een meesterwerk genoemd worden in de huidige traditie van biografieën. Het is voor elk onderzoek naar Julius Caesar een geweldig beginpunt, zo ook voor dit onderzoek.

Mijn onderzoek zal zich richten op de burgeroorlog 49-45 v. Chr.² De invalshoek voor deze studie zal liggen op meerdere aspecten van de burgeroorlog met Pompeius. Zo zal ik me in de eerste plaats richten op de strategie en tactiek van Caesar tijdens de verschillende campagnes tegen de Pompeianen. Hierna zal ik trachten een duidelijk beeld te geven van de logistiek ten tijde van de strijd met de Pompeianen. Als laatste zal ik een blik werpen op de organisatie van het leger van Caesar. Het doel van dit onderzoek is om aan te tonen dat er tussen de eerder genoemde aspecten een duidelijk verband valt te ontdekken, hetgeen in vele studies ontbreekt, zo ook in de alom geroemde biografie van Caesar van de hand van Adrian Goldsworthy. Strategie, tactiek, logistiek en organisatie worden in vele studies weliswaar afzonderlijk vermeld, maar het verband tussen deze belangrijke aspecten van de strijd tegen Pompeius, wordt nauwelijks gelegd. De niche die door voorgaande studies is opengelaten zal ik trachten te dichtten door middel van dit onderzoek.

¹ Goldsworthy, A., *Caesar*, Amsterdam (2007).

² In het verdere verloop van dit onderzoek zullen alle jaartallen, die vermeld worden, voor Christus zijn, tenzij anders aangegeven.

Tijdens het beschrijven van de verschillende campagnes zal ik me richten op de campagnes, die verband houden met Caesars strijd tegen Pompeius en de Pompeianen. Caesars oorlog in Egypte en de strijd in Pontus zullen door mij niet behandeld worden, aangezien beide campagnes niet in verband staan met de strijd van Caesar tegen Pompeius. Daarnaast zal ik mij ook zo min mogelijk bezighouden met hetgeen gebeurde in Rome ten tijde van de burgeroorlog. Hoewel de gang van zaken in Rome een zeer interessant onderwerp is, heb ik ervoor gekozen om het buiten het onderzoeksgebied te laten, aangezien het een op zichzelf staand onderzoek behoeft, waar in dit onderzoek geen ruimte voor is. Een laatste onderdeel van de burgeroorlog die ik buiten het onderzoek heb gelaten, is het motief van de verschillende personen de kant van Caesar, dan wel de kant van Pompeius te kiezen. Een onderzoek naar de verschillende motieven zou in mijn ogen te veel de aandacht afleiden van hetgeen ik met dit onderzoek wil aantonen. In mijn ogen hebben de beweegredenen van bijvoorbeeld Labienus of Domitius Ahenobarbus geen toegevoegde waarde voor dit onderzoek.

De *Commentarii de Bello Civile* van Caesar zelf is de voornaamste bron binnen dit onderzoek, evenals de latere werken van Appianus, Cassius Dio en Plutarchus. Alle bronnen dragen echter problemen met zich mee, zo is het werk van Caesar gekleurd door zijn persoonlijke ambitie.³ De andere bronnen zijn van latere tijd en daardoor mogelijk niet geheel correct. Toch is het mogelijk om in samenhang met de verschillende bronnen een goed beeld te geven van hetgeen gebeurde in de jaren 49-45 op het gebied van strategie, tactiek, logistiek en organisatie binnen het leger van Julius Caesar.

³ Usher, S., 'Julius Caesar and his commentaries', *History today*, 15 (1965), 651-658, aldaar 658.

1. Strategie en tactiek.

In de strijd tegen Pompeius heeft Caesar zich misschien wel van zijn beste kant laten zien op het gebied van strategie. Vele generaals, maar ook historici, waren en zijn nog steeds vol lof over de strategische keuzes die Caesar heeft gemaakt voor en tijdens veldslagen.⁴ Tijdens de oorlogen in Gallië had Caesar al laten zien dat hij een voortreffelijk generaal was en in de burgeroorlog kreeg Caesar meermalen de kans om dit te laten zien. Caesar maakte ook strategische blunders, zoals we later in dit hoofdstuk zullen zien, maar allesomvattend kunnen we zeggen dat hij op strategisch gebied zeer goed zijn mannetje stond.

In het verdere verloop van dit hoofdstuk zal de strategie waar Caesar zich van bediende in de strijd tegen de Pompeianen verder onder de loep genomen worden. Het chronologische kader zal zo veel mogelijk de leidraad vormen, maar wanneer er overeenkomsten tussen bepaalde aspecten voorkomen zal ik hier vanaf wijken om dergelijke keuzes beter te kunnen duiden.

1.1 De oorlog in Italië.

Enkele weken voor het daadwerkelijke oversteken van de Rubicon deden er in Rome al geruchten de ronde dat Caesar van plan was om richting Rome op te trekken met zijn leger. Deze geruchten werden afgedaan als onzin, aangezien Caesars leger niet op oorlogsterkte was. Enkele weken later stak Caesar, geheel onverwacht, dan toch de rivier over en trok op richting Rome. Dit was in de burgeroorlog de eerste verrassing die Caesar zijn tegenstanders voorschotelde. Het was vrij ongehoord om in januari een leger te leiden.⁵ De keuze van Caesar om al in januari op te trekken heeft gedeeltelijk te maken met het feit dat hij middels een verrassingsaanval meer succes zou hebben dan met een aanval, die zijn tegenstanders in Rome zouden zien aankomen en waarop ze gereageerd konden hebben.⁶

Caesar koos ervoor om in eerste instantie de regio Picenum achter zich te krijgen. Dit kostte hem geen enkele moeite en steden als Arretium, Pisaurum en Fanum werden zonder slag of stoot ingenomen. Door het innemen van de regio creëerde Caesar een achterland,

⁴ Voorbeelden van generaals zijn Napoleon Bonaparte en Fuller (gedeeltelijk). Historici die Caesar waarderen om zijn strategische keuzes zijn Goldsworthy, Mommsen en Fields.

⁵ Het voorzien in voedsel was in de wintermaanden een enorm groot probleem, aangezien in deze periode nauwelijks iets te vinden was dat rijp was voor consumptie.

⁶ Goldsworthy, *Caesar*, 438.

hetgeen hem in het verdere verloop van de strijd zou kunnen helpen, zowel door het leveren van voedsel, maar ook door rekruten te lichten in deze regio, waarmee Caesar zijn verzwakte leger kon aanvullen.⁷ Het nieuws over het optrekkende leger richting Rome zorgde ervoor dat daar grote paniek uitbrak. De Pompeianen ontvluchtten de stad en lieten Rome weerloos achter. Caesar koos er dan ook niet voor om richting de hulpeloze hoofdstad te trekken, maar hij koos ervoor om op te trekken tegen zijn vijanden.⁸ Gedurende zijn tocht door Picenum kozen steeds meer steden de kant van Caesar, zoals Auxium. Niet alleen de steden kozen de kant van Caesar, ook verscheidene soldaten uit de Pompeiaanse legers kozen zijn kant.⁹ Ondertussen sloot *Legio XII* zich bij Caesar aan na een lange tocht uit Gallië.

Het eerste treffen met een van zijn tegenstanders was met Domitius Ahenobarbus. De energieke Ahenobarbus had zich met andere Pompeianen, zoals Lentulus Spinther, Vibullius Rufus en Lucilius Hirrus, verschanst in Corfinium toen Caesar bij de stad arriveerde. Het leger van Ahenobarbus bestond uit ongeveer 3 legioenen, maar dit waren vrijwel allemaal nieuwe rekruten. Ahenobarbus vroeg Pompeius om hulp, maar hij weigerde en eiste zelfs dat Ahenobarbus de stad zou verlaten en zich bij hem moest aansluiten in Apulië. Nog voor de koppige Ahenobarbus gehoor kon geven aan deze eis was Corfinium door Caesar omsingeld. Caesar had ervoor gekozen om de stad geheel te omsingelen en op deze manier Ahenobarbus op zijn knieën te krijgen. Na een week van beleg werd Ahenobarbus, nadat hij in het geheim had getracht te ontsnappen, door zijn eigen soldaten gevangen genomen.¹⁰ Op het moment van het gevangen nemen van Ahenobarbus was de omwalling van de stad bijna geheel gesloten en de hoge Pompeiaanse officieren zagen in dat verzet geen enkele kans van slagen had. De officieren gaven zich zonder slag of stoot over.

De strategie van Caesar, de omsingeling, had gewerkt. Zonder bloedvergieten was Corfinium in Caesariaanse handen gekomen. Meteen na de inname van Corfinium openbaarde zich nog een strategisch aspect van het beleid van Caesar. Hij spaarde namelijk al zijn vijanden. De hoge officieren werden vrijgelaten en Ahenobarbus kreeg de zes miljoen sestertiën, die hij had verzameld om zijn strijd tegen Caesar te kunnen bekostigen, mee.¹¹ Op deze wijze trachtte Caesar te laten zien dat hij niet uit was op de vernietiging van zijn

⁷ Billows, R.A., *Julius Caesar: The colossus of Rome*, Londen (2009), 207.

⁸ Fields, N., *Warlords of Republican Rome; Caesar versus Pompey*, Barnsley (2008), 149.

⁹ Billows, *Colossus*, 208.

¹⁰ Caesar, *BC*, I.20.

¹¹ *Ibidem*, I.23.

vijanden, maar dat hij slechts zijn eigen *dignitas* wilde verdedigen. De strategie van clementie had nog een andere gunstige bijkomstigheid, namelijk dat de inwoners van het Italisch schiereiland zich niet tegen Caesar keerden.¹²

Na de strijd bij Corfinium trok Caesar verder in de richting van Pompeius, die in de havenplaats Brundisium zijn leger verzamelde voor de oversteek naar het Griekse vasteland. Het was Pompeius nog niet gelukt om met zijn gehele leger de oversteek te maken, waarop Caesar bij aankomst in Brundisium wederom overging tot een belegering. Hier was de haven het doel van de belegering. De haven van Brundisium had een nauwe toegang en was bij uitstek geschikt om te versperreren.¹³ Uiteindelijk bleek de versperringstactiek niet voldoende om Pompeius te beletten de stad te verlaten, slechts twee schepen liepen vast op de versperringen, die de soldaten van Caesar hadden opgeworpen.

Met het vertrek van Pompeius uit Italië kwam er een einde aan de oorlog op het Italisch schiereiland. Caesar had in zich in de eerste fase van de burgeroorlog slechts bediend van belegeringen. Grote confrontaties waren uitgebleven, maar Caesar had doelbewust voor deze strategie gekozen, aangezien hij zich op deze wijze niet impopulair maakte bij de bevolking van Italië. Het bleek echter in Brundisium al dat een dergelijke strategie niet geschikt was om zijn tegenstanders uiteindelijk op de knieën te krijgen. Een belegering was niet immers niet geschikt om een vijand snel te verslaan, maar om een vijand te verzwakken en daarna deze te verslaan.

1.2 De eerste campagne in Spanje.

Na het vertrek van Pompeius naar Dyrrachium trok Caesar richting Rome. Caesar stond in Rome voor een aantal problemen, die door de ontstane situatie eenvoudig waren op te lossen, althans zo leek het op het eerste gezicht.¹⁴ Het misschien wel grootste probleem voor Caesar was om een keuze te maken over de verder te volgen koers. Hij kon ervoor kiezen om meteen achter Pompeius aan te gaan of om de Pompeiaanse legers op het Iberisch schiereiland te

¹² Goldsworthy, *Caesar*, 443.

¹³ Ibidem.

¹⁴ De meeste van de dat jaar gekozen magistraten hadden de kant van Pompeius gekozen en waren Rome ontvlucht. De senatoren die in Rome waren achter gebleven stonden grotendeels achter Caesar, waardoor het verkrijgen van steun voor Caesars besluiten niet moeilijk was. Maar voor Caesar zijn plannen kon ontvouwen bemerkte hij dat hij werd tegengewerkt door Lucius Metellus, een *tribunus plebis*. Om niet langer opgehouden te worden, besloot Caesar naar Gallië te trekken. Caesar, *BC*, I.32-33.

verslaan. Caesar koos voor de tweede optie, hij zou richting de legers van Pompeius in Spanje optrekken.

De keuze van Caesar om in eerste instantie “een leger zonder generaal”¹⁵ aan te vallen, kan een zeer verstandige strategische keuze genoemd worden in mijn ogen. Pompeius kon onmogelijk snel terugkeren naar Rome of naar het Italiaans schiereiland. Pompeius diende eerst zijn leger op volle oorlogssterkte te brengen en daarnaast moest hij zijn rekruten trainen. Dit bood Caesar de kans om eerst de legioenen in Spanje te verslaan. Caesar voorkwam door de Pompeiaanse legers in Spanje aan te vallen dat hij mogelijk ingesloten zou raken tussen de Spaanse legioenen van Pompeius aan de ene kant en aan de andere kant het leger dat Pompeius in het Oosten aan het opbouwen was.

Alvorens naar Spanje op te kunnen trekken, kreeg Caesar te maken met een vervelend probleem. Ahenobarbus had, na zijn vertrek uit Corfinium, onderdak gezocht in Massilia. Na zijn aankomst deed Ahenobarbus de inwoners van Massilia overlopen naar de kant van Pompeius, terwijl de *Massiliotes* altijd achter Caesar hadden gestaan. Een mogelijke verklaring voor deze draai kan liggen in het grote geldbedrag dat Ahenobarbus mee mocht nemen van Caesar, alhoewel hier geen melding van wordt gemaakt door Caesar.¹⁶ Caesar besloot wederom over te gaan tot het belegeren van een stad. Massilia speelde een belangrijke rol in de logistiek voor het leger van Caesar, het fungeerde namelijk als doorvoerhaven van verscheidene goederen. Caius Trebonius werd opgedragen om met drie nieuw gerekruteerde legioenen de stad te belegeren. Caesar liet voor dezelfde opdracht twaalf speciale schepen bouwen, die, onder leiding van Decimus Brutus, de stad vanaf zee moesten belegeren.¹⁷ Caesar wilde zelf niet veel tijd verdoen aan deze belegering en trok verder richting de Pyreneeën.

De strijd op het Iberisch schiereiland laat een grote verscheidenheid zien op het gebied van strategie. Zo is het bijvoorbeeld opvallend om te lezen in boek I van Caesars *Bellum Civile* dat Caesar, vrijwel meteen na aankomst in Spanje, geld leende van zijn hoogste officieren en centurions.¹⁸ Dit geld verdeelde Caesar dan weer onder de gewone soldaten. Dit was een slimme zet van Caesar, hij won zo immers de loyaliteit van zijn officieren, die hun

¹⁵ Billows, *Colossus*, 212.

¹⁶ Caesar, *BC*, I, 35-36.

¹⁷ Caesar, *BC*, I, 36.

¹⁸ *Ibidem*, I.39.

geld uiteraard terug wilden, en hij verzekerde zich daarnaast ook van de steun van de gewone soldaten. Een andere verklaring voor het lenen van geld door Caesars officieren aan de generaal kan liggen in het feit dat de Romeinen overtuigd waren van de spreuk *quid pro quo*.¹⁹ De officieren hadden het idee dat Caesar meer verdiende dan hetgeen hem tot op dat moment te beurt viel. De officieren waren van mening dat zij het verdienden om mee te lopen in een triomftocht voor hun generaal.²⁰ Het bewaken van de *dignitas* van Caesar was dus van groot belang voor hun eigen toekomst. Het verloop van de oorlog op het Iberisch schiereiland kan grotendeels getypeerd worden als een ware uitputtingsslag, waarbij de tegenstander gebroken wordt zonder een gevecht.²¹

De Pompeiaanse legers in *Hispania Citerior* hadden zich onder Lucius Afranius en Marcus Petreius verenigd, in *Hispania Ulterior* had Terentius Varro de leiding over het Pompeiaanse leger. Gaius Fabius was door Caesar vooruit gestuurd en Fabius stelde vast dat Afranius en Petreius zich hadden teruggetrokken in de omgeving van Ilerda. Al snel braken er schermutselingen uit tussen beide kampen.²² Caesar arriveerde twee dagen later en gaf de volgende morgen het sein om richting de vijand op te trekken.

Caesar stelde zijn leger op in de gebruikelijke *triplex acies* en hield halt niet ver verwijderd van Afranius' kamp. Afranius reageerde gepast op de ontstane dreiging van het leger van Caesar, maar besloot het gevecht niet aan te gaan. Als reactie op het halt houden van Afranius en zijn leger besloot Caesar om zijn kamp op slaan op de plek waar hij zich bevond. Het bouwen van een kamp mocht echter niet opvallen en om deze reden liet Caesar dit over aan de derde linie, waardoor het graven van een verdedigingsleuf, wat de eerste fase was van het opzetten van een kamp, voor de Pompeianen aan het zicht was ontnomen door de twee linies ervoor.²³ De volgende dagen stonden in het teken van het versterken van de eigen defensie, terwijl Petreius en Afranius telkens hun leger opstelden.²⁴

Caesars volgende strategische stap was het afsnijden van de aanvoerlijnen van de tegenstander. Helaas voor Caesar mislukte een eerste poging, maar deze kleine nederlaag gaf Caesar wel bruikbare informatie. De Pompeiaanse troepen vochten namelijk niet uit een strak

¹⁹ Tatum, W.J., *Always I am Caesar*, Oxford (2008), 140.

²⁰ Tatum, *Always*, 140.

²¹ Billows, *Colossus*, 213.

²² Caesar, *BC*, I.40.

²³ *Ibidem*, I.41.

²⁴ *Ibidem*, I.42.

gedisciplineerd geheel, maar hadden zich gedeeltelijk de manier van vechten van de inheemse bevolking eigen gemaakt.²⁵ De inheemse bevolking joeg een vijand de stuipen op het lijf door het wild opjagen van de vijand, waarbij ze geen oog hadden voor het in stand houden van de eigen linie. Daarbij maakten ze er geen probleem van om grondgebied prijs te geven. De soldaten van Caesar waren niet aan een dergelijke stijl gewend en dit zorgde dan ook voor verscheidene gevaarlijke situaties, waar Caesar op moest reageren. Zo drong *Legio IX* de vijandelijke linies zo ver terug, dat het legioen zelf in problemen kwam op een ongunstig deel van de helling rondom Ilerda.²⁶ Uiteindelijk eindigden de gevechten onbeslist en keerden beide legers terug naar hun beginposities.

De patstelling tussen beide legers duurde enkele dagen, maar hevige regenval zorgde ervoor dat de strijd een nieuwe impuls kreeg. De bevoorrading van het leger kwam door de overstromende rivieren in de problemen en Caesar was genoodzaakt om zijn kamp op te breken. Het kamp kon echter niet bij daglicht verlaten worden en Caesar koos ervoor om gebruik te maken van de mantel der duisternis van de nacht. Met enkele zelfgebouwde schuitjes²⁷ wisten de Caesarianen een oever te bereiken en hier een bruggenhoofd te slaan. Het bruggenhoofd alleen was niet voldoende om de vijand te verslaan, zodoende besloot Caesar ertoe over te gaan om kanalen te graven, om zodoende het waterpeil in de Sicoris te laten dalen.²⁸ Deze tactische keuze van Caesar zorgde voor paniek onder de Pompeiaanse aanvoerders en deze kozen voor een nachtelijke aftocht. Het leger van Caesar begon hierop de achtervolging, maar de rivier was nog steeds te gevaarlijk om te voet over te steken. Caesar liet daarop de pakhieren, die zoals we hebben gezien bij elk leger een belangrijke rol speelden, in twee rijen in de rivier opstellen. Hierdoor vertraagde de stroomsnelheid van de rivier en werd het minder gevaarlijk om over de Sicoris over te steken.

Caesars leger wist al snel het leger van Afranius en Petreius te achterhalen en wederom ontstond er een patstelling, waarbij de legers naar elkaar toenadering tot elkaar zochten. Er ontstond zelfs enige vorm van verbroedering. De Pompeianen probeerden de legers van Caesar 's nachts te verrassen door op te trekken naar een bergpas, maar dit plan bleek futiel. De daaropvolgende morgen probeerden de Pompeianen het wederom, maar

²⁵ Caesar, *BC*, I.44.

²⁶ *Ibidem*, I.45.

²⁷ De boten waren gemaakt naar voorbeelden van houten bootjes die Caesar op zijn tocht naar *Brittania* was tegengekomen.

²⁸ Caesar, *BC*, I.50-55.

andermaal had de onderneming geen succes. Dit kan mede verklaard worden door het feit dat de mannen van Caesar licht bepakt waren, hetgeen een hogere marssnelheid als gevolg had, waardoor de manschappen van Caesar eerder bij de pas aankwamen dan de soldaten van Afranius en Petreius. Daarnaast had Caesar opdracht gegeven aan zijn cavalerie om tegenstanders te blijven bestoken, hetgeen resulteerde in een lagere marssnelheid. Er dreigde wederom een patstelling te ontstaan toen beide legers hun kamp opbouwden en er aan beide kanten grote nadruk lag op het aanleggen van defensieve fortificaties. Caesars troepen waren door hun positie in de gelegenheid om de watervoorziening van de vijand te saboteren, maar de sabotagewerkzaamheden zorgden ook voor een verdere verbroedering tussen beide partijen. Er waren nog enkele schermutselingen, maar uiteindelijk waren de Pompeianen genoodzaakt zich over te geven. Caesar had de troepen in *Hispania Citerior* verslagen, maar de Pompeianen hadden in *Hispania Ulterior* nog troepen onder bevel van Terentius Varro. Het nieuws van de overgave van de troepen van Petreius en Afranius bereikte al snel de overgebleven Spaanse legioenen, waarop deze besloten zich ook over te geven. Caesar schonk wederom clementie aan zijn tegenstanders. Soldaten die zich bij Caesar wilden aansluiten werden in het leger opgenomen, soldaten die dit niet wilden konden terugkeren naar huis.

De oorlog op het Iberisch schiereiland kan geen grootschalige oorlog genoemd worden, aangezien er geen groot treffen tussen beide partijen is geweest. De strijd beperkte zich veel meer tot het belegeren van de Pompeianen en het trachten de vijand te saboteren, veelal op het gebied van de water- of voedselvoorziening. De strategie van Caesar was er in zijn campagne in Hispania op gericht om door middel van het ontwijken van gevechten en te vertrouwen op de capaciteiten van zijn leger op het gebied van manoeuvreren in moeilijke gebieden. De uiteindelijke overgave leidde ertoe dat Caesar wederom zijn bekende clementie kon uitdragen en daarnaast was het misschien strategisch gezien nog wel belangrijker dat Pompeius werd beroofd van zijn legioenen in Hispania. Afranius en Petreius en vele andere officieren zouden later wederom het zwaard opnemen tegen Caesar, maar de soldaten stonden nu aan de kant van Caesar of waren naar huis teruggekeerd.

1.3 De oorlog in Macedonië en Griekenland.

Na korte oorlogen die op het Italisch en Iberisch schiereiland hadden gewoed, maakte Caesar in navolging van Pompeius de oversteek naar het Oosten van het rijk. De oorlog in Spanje had de mensen in Italië de mogelijkheid gegeven om een aantal schepen te bouwen voor de

oversteek naar *Macedonia*, maar helaas waren er nog steeds te weinig schepen om het gehele leger van Caesar, dat zich in Brundisium had verzameld, in één keer over te varen. Caesar besloot om zijn soldaten alleen het hoog nodige mee te laten nemen, om toch voldoende man mee te kunnen nemen voor een geslaagde landing in vijandelijk gebied.²⁹ Caesar deelde deze beslissing in gedeeltelijk andere woorden mede aan zijn soldaten. Hij overtuigde hen dat de oorlog zo goed als over was en dat het absoluut niet nodig was om veel bagage en slaven mee te nemen.³⁰ Uiteindelijk was er voor ongeveer 17.500 soldaten en 500 ruiters plaats op de schepen.³¹ Op 4 januari 48 v. Chr. voer Caesar met zijn vloot uit, hetgeen een verrassing was aangezien het niet gebruikelijk was om legers in te zetten in de wintermaanden. De kust van Epirus lag echter op slechts een dag varen van Brundisium en Caesar had dus genoeg aan één dag met goed weer.³² Toen zich een goede dag aankondigde, koos Caesar ervoor om de oversteek te wagen. Caesar kwam zonder verliezen aan, omdat de Pompeiaanse vloot onder leiding van Bibulus niet op een oversteek van Caesar rekende. Zijn overtocht en landing nabij Palaeste was echter inmiddels door de Pompeianen opgemerkt en de terugreis van de lege schepen verliep een stuk minder voortvarend. De vloot van Pompeius maakte een aantal schepen buit en stak deze met bemanning en al in brand. Door het feit dat de Pompeianen nu wisten dat Caesar geland was, was Caesar afgesloten van versterkingen uit Italië. De aanvoer van voedsel was ook een probleem geworden doordat de vloot de kustlijn bewaakte. Caesar was hierdoor genoodzaakt op zoek te gaan naar andere voedselbronnen.

De proviandering van zijn leger was echter niet het enige probleem waar Caesar voor gesteld stond. Het leger van Caesar was verre van compleet, hij had maar ongeveer 18.000 manschappen tot zijn beschikking. De rest van zijn leger was in Italië achtergebleven en zou met een volgende oversteek de generaal volgen naar Griekenland. Een ontmoeting op het strijdtoneel zou de denkbeeldige weegschaal niet in het voordeel van Caesar door laten slaan. Caesar was dus genoodzaakt om te wachten op de komst van de rest van zijn leger. Hij deed dit door op te trekken langs de kust richting het noorden. Maar alvorens Caesar tot deze beweging overging maakte hij een bijna fatale keuze. Pompeius was niet op de hoogte van het feit dat Caesar slechts een deel van zijn leger had meegenomen, maar hij zou spoedig deze

²⁹ Goldsworthy, *Caesar*, 464.

³⁰ Caesar, *BC*, III.6.

³¹ Schattingen lopen uiteen van 15.000 tot 20.000 soldaten. Sheppard, S., *Pharsalus 48 BC; Caesar and Pompey – Clash of the titans*, Oxford (2006), 40.

³² Fuller, J.F.C., *Julius Caesar; Man, soldier, and tyrant*, New Brunswick (1965) 209.

informatie verwerven. Caesar stuurde namelijk niet lang na zijn landing een delegatie naar Pompeius om over een vredesverdrag te spreken. Aan het hoofd van deze delegatie stond Vibullius Rufus, een hoge officier van Pompeius die tweemaal door Caesar gevangen was genomen en dankbaar gebruik had gemaakt van Caesars *clementia*. Rufus was echter een fervent aanhanger van Pompeius, hoewel hij Caesar het tegendeel liet geloven. Het was dus niet verwonderlijk dat de delegatie gedoemd was om te mislukken en dat de informatie van Rufus Caesar in een lastige situatie zou brengen.

Het verzorgen van een basis in *Macedonia* was na de landing een enorm belangrijk strategisch punt voor Caesar. Verscheidene steden liepen naar Caesar over, zoals Oricum en Apollonia, wanneer Caesar met zijn leger richting een stad optrok. Een verklaring hiervoor kan worden gezocht in de eerder getoonde *clementia* van Caesar. De steden in Italië waren om dezelfde reden overgelopen naar Caesariaanse kant. Caesar verzekerde zich op deze wijze van een basis voor zijn voedselvoorziening, maar dit had ook een strategische reden. Het leger dat was achtergebleven in Brundisium kreeg op deze manier een kans om veilig aan land te gaan in *Macedonia*, ware het niet dat Bibulus zijn gehele vloot het bevel had gegeven om de kust te beschermen tegen een vijandelijke landing. Het bevel van Bibulus bood Caesar een kans om zijn strategische genie te tonen. Caesar liet namelijk de kustlijn door zijn soldaten bewaken, zodat geen enkel Pompeiaans schip aan land kon voor water of voedsel. Het geval wilde echter dat ook de voedselvoorziening van Caesar niet onuitputtelijk was.³³

In de nabije omgeving was alleen de stad Dyrrachium met z'n grote voedselvoorraden in staat om het probleem van Caesar te verlichten. Caesar maakte zich dan ook op om richting Dyrrachium op te trekken. Pompeius, die ondertussen ook richting Apollonia en Dyrrachium was getrokken, had dit echter op tijd in de gaten en blokkeerde Caesars mars. Caesar was genoodzaakt zich terug te trekken en zijn kamp op te slaan bij de Apsus, een rivier ten zuiden van Dyrrachium.³⁴ Er deed zich wederom een patstelling voor toen Pompeius aan de andere kant van de rivier zijn kamp opsloeg. Pompeius was namelijk nog steeds zijn leger aan het trainen en het leger van Caesar was nog steeds niet op volle sterkte, maar dit zou veranderen toen ook Marcus Antonius de gelederen van Caesar kwam versterken met de eerder achtergebleven legioenen. Dat de legers van Caesar en Pompeius elkaar uiteindelijk zouden

³³ Men moet niet vergeten dat de oversteek in januari plaatsvond, dus, volgens de moderne kalender, in de herfst, een periode waarin weinig voedsel op het land te vinden was.

³⁴ Appianus noemt deze rivier de Alor. Zeer waarschijnlijk was dit een andere naam voor dezelfde rivier.

Appianus, *BC*, II.56.

treffen was duidelijk. In de slag bij Dyrrachium kon Caesar wederom laten zien dat hij een genie was op het gebied van strategie, hoewel het uiteindelijk niet zou resulteren in het gewenste resultaat.

Caesars strategie was in de eerste plaats erop gericht om voldoende voedsel te vergaren en Pompeius op hetzelfde gebied dwars te zitten. Zodoende besloot Caesar tot het aanleggen van wallen om zijn kamp en om dat van Pompeius. Een dergelijke strategie was al vele malen eerder door de Romeinen ondernomen, zoals door Crassus in zijn strijd tegen Spartacus, maar ook door Caesar zelf, namelijk in het beleg van Alesia.³⁵ De strategische aanleg van de wallen was ook gericht tegen de grote cavalerie van Pompeius, aangezien de cavalerie afgesloten zou worden van voeder voor de paarden.³⁶ Daarnaast liet Caesar de rivier blokkeren, zodat er bij Pompeius en zijn leger een tekort ontstond aan water.³⁷ Caesar hoopte hiermee te bereiken dat Pompeius zijn uitdaging aannam en de strijd aangreep als redding van zijn problemen.

De strategie van Caesar kwam in de problemen toen twee Gallische generaals, Roucillus en Egus, overliepen naar Pompeius. Zij waren op de hoogte van de plannen van Caesar en wat de zwakke plekken waren in de verdediging van Caesar. Pompeius plande dan ook een grootschalige aanval op een onvoltooid stuk van de wallen.³⁸ Deze aanval was in eerste instantie succesvol, Caesars troepen wisten de aanval af te weren nadat Caesar zich tussen de soldaten had begeven en meevocht aan de zijde van zijn soldaten. Caesar besloot een tegenaanval te ondernemen op een eerder verlaten fort, nu ingenomen door Pompeianen. Dit was een meesterzet, aangezien de Pompeianen dit niet verwachtten, maar helaas voor Caesar mislukte deze aanval. De mislukking was toe te schrijven aan een legeronderdeel dat verdwaalde in de 'loopgraven'.³⁹ Caesars tactiek faalde geheel toen Pompeius zijn reserves naar het fort stuurde. De soldaten van Caesar raakten van de overmacht aan vijandelijke soldaten in paniek en vluchtten. Uiteindelijk kon Caesar hen niet meer tegenhouden en zelfs de standaarddragers liepen hem straal voorbij of probeerden Caesar te verwonden.⁴⁰ De slag

³⁵ Goldsworthy, A., *In the name of Rome*, Londen (2004), 248.

³⁶ Meier, C., *Caesar, a biography*, New York (1982), 392.

³⁷ Goldsworthy, *In the name*, 248.

³⁸ Jiménez, R.L., *Caesar against Rome; The great Roman Civil war*, Westport (2000), 142-143.

³⁹ Goldsworthy, A., *Caesar's Civil war*, Oxford (2002), 48.

⁴⁰ Goldsworthy, *Civil war*, 48.

bij Dyrrachium was een enorme nederlaag voor Caesar, hoewel hij het de lezer van zijn commentaren anders wil doen laten geloven.⁴¹

De dag na de strijd maakte het leger van Caesar een verslagen indruk en Caesar diende er alles aan te doen om zijn manschappen te motiveren dat het slechts een kleine tegenslag was, maar dat de uiteindelijke overwinning niet lang op zich kon laten wachten. Hij gaf in een speech aan dat het niet aan de soldaten had gelegen en dat een nederlaag altijd tot de mogelijkheden had behoord. Door de moed van de soldaten konden zij de oorlog uiteindelijk winnen volgens Caesar. Hij was echter niet vergeten wat er de voorgaande dag was gebeurd hij gaf enkele standaarddragers publiekelijk een uitbrander en degradeerde zelfs enkele van hen.⁴² De speech en het handelen van Caesar resulteerde erin dat de soldaten meteen in de tegenaanval wilden, maar Caesar achtte dit niet verstandig en brak spoorlags het kamp op en vertrok richting Apollonia. Caesar trok verder naar een geschikte plaats om wederom de strijd aan te gaan met de Pompeianen. Caesar vond deze plaats in Thessalië op een open vlakte, omringd door bergen en een rivier. Door velen is deze ontmoeting de beslissende slag geweest voor het verdere verloop van de Burgeroorlog.⁴³ De reden dat de slag bij Pharsalus door velen geroemd wordt, is de nadrukkelijke wijze waarop Caesar gebruik maakt van zijn tactische genialiteit. Om de tactiek van Caesar te kunnen verklaren moeten we in eerste instantie ook een beeld hebben van de opstelling van Pompeius.

Pompeius stelde een klein deel van zijn cavalerie, ongeveer 600 ruiters, op samen met wat lichte infanteristen en enkele *auxilia*-onderdelen aan de rechterflank. De hulptroepen hadden een Grieks karakter, zo kwamen ze uit verscheidene delen van Pompeius' invloedssfeer, zoals Macedonië, de Pelopponesos, Boeotië en Athene.⁴⁴ Deze flank werd begrensd door de rivier de Enipeus. In het midden bevond zich het grootste gedeelte van Pompeius' leger. Dit centrum bestond uit elf legioenen, opgesteld in de gebruikelijke drie lijnen, de *triplex acies*. Pompeius had ervoor gekozen om elk cohort, zo'n 110 in totaal, op te stellen in tien rijen, zodoende was het moeilijker voor de onervaren soldaten om te vluchten.⁴⁵ De opdracht voor hen was om stand te houden tegen de aanval van Caesar, maar de soldaten was het niet toegestaan om zelf op de tegenstander af te stormen en deze aan te vallen. De

⁴¹ Balsdon, J.P.V.D., "The veracity of Caesar", in: *Greece & Rome*, 4 (1) (1957), 19-28, aldaar 22.

⁴² Meier, *Caesar*, 396.

⁴³ Naerebout, F.G., Singor, H.W., *De Oudheid*, Amsterdam (2001), 275.

⁴⁴ Appianus, *BC*, II.75.

⁴⁵ Goldsworthy, *Caesar*, 482.

rechterkant van het centrum werd gevormd door de legioenen die Pompeius het sterkste achtte, waaronder een legioen uit *Cilicia* en verscheidene *cohortes* uit *Hispania*. De linkerkant van deze massa aan soldaten werd gevormd door het *Legio I* en het *Legio III*, de legioenen die Caesar aan het begin van de strijd aan Pompeius diende over te dragen als gevolg van een senaatsbesluit.⁴⁶ Het centrum van Pompeius' leger bestond uit ongeveer 45.000 soldaten.⁴⁷ De linkervleugel van de slagorde werd gevormd door de rest van de cavalerie, ongeveer 6400 ruiters.⁴⁸ Deze ruiters werden ondersteund door enkele duizenden manschappen uit infanterieonderdelen. De opdracht voor de linkervleugel was om de cavalerie van Caesar te verslaan en hierna de rest van het leger in de rug aan te vallen en te verrassen.

De algehele leiding over Pompeius' leger lag uiteraard bij Pompeius. Deze verantwoordelijkheid deelde hij met Afranius. De verscheidene delen van de infanterie stonden onder leiding van Domitius, Lentulus en Pompeius' schoonvader Scipio.⁴⁹ Pompeius had eerder al besloten om grote delen van zijn *auxilia*-troepen achter te laten om zijn kamp en nabijgelegen forten te beschermen. Deze beslissing werd mede ingegeven door enigermate van wantrouwen jegens de buitenlandse troepen.

Om een kans te maken tegen een overweldigende overmacht was Caesar genoodzaakt om een passende strategie te bedenken. Een eerste aanwijzing voor deze strategie is te vinden in de opstelling van het leger van Caesar. De kleine cavalerie werd opgesteld op Caesars rechterflank. Daarnaast stelde Caesar zijn infanterie op. *Legio X* vormde hiervan de rechterkant en *Legio IX* de linkerkant. *Legio IX* was echter, zoals al eerder vermeld, dermate verzwakt qua aantallen dat Caesar ertoe besloot om dit legioen samen te voegen met het *Legio VIII*. In totaal had Caesar de beschikking over ongeveer tachtig *cohortes*, maar geen van alle was op volledige sterkte. Caesar had voor zijn centrum slechts de beschikking over ongeveer 22.000 soldaten.⁵⁰ Ook de opstelling van Caesar zou worden uitgevoerd in de *triplex acies*. Deze linies kregen de opdracht dat de eerste en tweede linie het leger van Pompeius dienden te bestormen en de derde linie zou halt houden om zodoende een extra aanvalsoffensief te kunnen creëren, wanneer dit nodig zou zijn.⁵¹

⁴⁶ Caesar, *BC*, III.88.2.

⁴⁷ Goldsworthy, *Caesar*, 482.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Appianus, *BC*, II.75.

⁵⁰ Goldsworthy, *Caesar*, 483.

⁵¹ Caesar, *BC*, III.94.1.

Terwijl zijn troepen zich opstelden, bemerkte Caesar dat zijn rechtervleugel enigszins onder druk zou komen staan als gevolg van de grootte van de cavalerie van Pompeius aan deze zijde van het slagveld. Caesar besloot dan ook om aan deze vleugel een vierde linie van ongeveer 3000 infanteristen op te stellen.⁵² Caesar zag in dit onderdeel een eenheid die van wezenlijk belang zou zijn voor het verdere verloop van de strijd. Deze vierde linie kreeg dan ook een speciale opdracht, namelijk om de *pilum* niet te gebruiken om te gooien, zoals gebruikelijk was, maar om deze te gebruiken als steekwapen tegen de vijandige cavalerie. Het is niet duidelijk of deze eenheid “verstopt” was of te zien was voor de vijand. Stof, opgeworpen door de vele paarden in galop, hielden mogelijk de eenheid verborgen achter de cavalerie. Ook was het mogelijk om infanterie-eenheden te verstoppen achter cavalerie-eenheden, aangezien de cavalerie door de paarden hoger zat en zodoende de achterliggende eenheden verborgen hield. Het gebruik van een dergelijke vierde linie was een betrekkelijk normaal verschijnsel in de vierde eeuw. Xenophon maakt als eerste melding van een dergelijk gebruik in zijn werk *Hipparchicus*, waarin hij aangeeft dat een kleine infanterie-afdeling verstopt kan worden achter een cavalerie-eenheid.⁵³

Binnen het leger van Caesar lag het commando geheel bij de legeraanvoerder zelf. Het was Caesar die alle beslissingen zelf zou nemen omtrent aanvallen of terugtrekken. Caesar zou zijn leger de aanwijzingen geven door middel van een vlag, waarmee hij zou zwaaien op het moment dat er aangevallen diende te worden.⁵⁴ De generaals van Caesar waren Marcus Antonius, die de linkervleugel onder zijn hoede had, Gnaeus Domitius Calvinus, die over het centrum het commando voerde, en Publius Sulla, die zich rondom Caesar ophield aan de rechtervleugel van het leger.

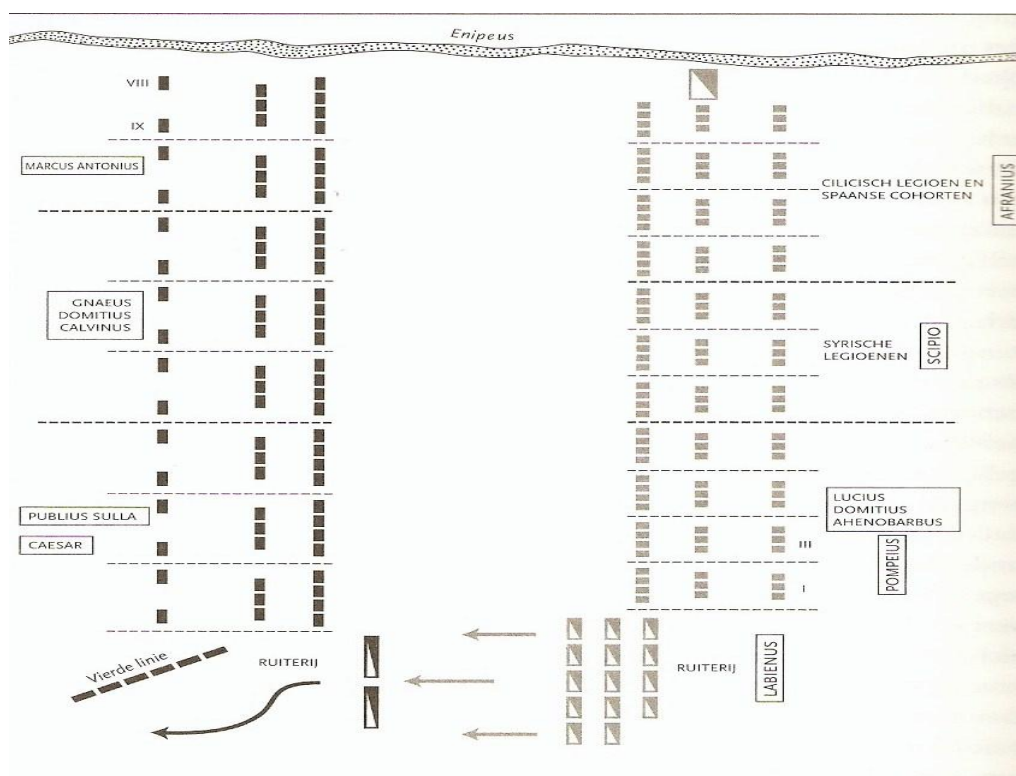
De ruimte tussen beide legers was niet al te groot, waarschijnlijk ongeveer anderhalve kilometer. Dit feit deed Caesar dan ook beslissen om de aanval in te zetten op het leger van Pompeius. Caesar beval de eerste twee linies om aan te vallen. De derde linie bleef op zijn plaats. Dit had waarschijnlijk twee redenen, ten eerste kon de derde linie nog een vitale impuls geven aan het strijdtoneel op een later moment en ten tweede werd zo de aanwezigheid van de vierde linie enigszins afgeschermd. Caesar verwachtte dat Pompeius zijn troepen ook

⁵² Caesar haalde uit elk legioen enkele manschappen voor deze vierde linie. Moderne auteurs geven aan dat het om ongeveer 2000 man zou gaan.

⁵³ Sheppard, *Pharsalus*, 65.

⁵⁴ Caesar, *BC*, III.89. Het gaat bij de vlag om de vlag die normaal gesproken op de tent van de aanvoerder prijkte.

zou opdragen om de vijand te bestormen, maar dit gebeurde niet. Pompeius had zijn leger immers opdracht gegeven om stand te houden en het leger van zijn opponent op te vangen. De beslissing van Pompeius zorgde voor enige consternatie onder de troepen van Caesar, maar door de jarenlange ervaring hielden zij halverwege het strijdtoneel halt om op adem te komen en daarna rustig verder te gaan met de aanval.⁵⁵ Op het moment dat de troepen elkaar begonnen te bestoken met allerlei materieel voerde de cavalerie van Pompeius een aanval uit op de cavalerie van Caesar. De aanval kon door de kleine cavalerie van Caesar niet gestopt worden en ze waren genoodzaakt om zich terug te trekken. Het terugtrekken van Caesars cavalerie was mogelijk een vooropgezet plan, maar hierover zwijgen de antieke bronnen.⁵⁶

Figuur 1: Aanval Pompeius.⁵⁷

Door het terugtrekken van Caesars cavalerie stootte de ruitery van Pompeius verder door naar de rechterflank van Caesars leger. Hierdoor raakte het ook verder verwijderd van de bevelen van Pompeius en de cavalerie viel uiteen in kleinere groepjes, waarschijnlijk had dit ook als

⁵⁵ Brown, R.D., "Two Caesarian Battle-Descriptions: A study in contrast", *The Classical Journal* 94 (1999), 329-357, aldaar 352. Brown noemt dit een combinatie van *ingenium* en *ars*, natuurlijk vernuft en kunst (de kunst van het vechten in dit geval).

⁵⁶ Sheppard, S., *Pharsalus*, 73-74.

⁵⁷ Goldsworthy, *Caesar*, 480.

oorzaak dat de cavalerie van Pompeius vrij onervaren was evenals het feit dat het om ruiters ging uit verscheidene delen van het rijk.⁵⁸ Dit was een uitgelezen mogelijkheid voor Caesar om zijn vierde linie over te laten gaan tot de aanval op de vijandige cavalerie. Dit bleek dan ook de beslissende stoot te zijn voor het leger van Caesar. De vierde linie zorgde bij de vijandige ruitery voor zware verliezen en de cavalerie-eenheid onder Labienus trok zich snel terug, waarna het geen rol meer speelde in het verdere verloop van de strijd.⁵⁹ De soldaten volgden de terugtrekkende ruitery niet al te ver en vielen de legers van Pompeius, *Legio I* en *III*, in de flank aan. Tegelijkertijd met de aanval van de vierde linie zette Caesar ook de derde linie in. Deze verse soldaten waren een extra impuls voor de al eerder ingezette soldaten van Caesar, die al vorderingen hadden gemaakt. Na deze impuls was het al snel gedaan met de weerstand van Pompeius' leger. De onervaren soldaten van Pompeius waren niet opgewassen tegen de toenemende stroom van Caesariaanse troepen. De tactiek van Pompeius om op de plaats te blijven en vijand op te wachten was kansloos gebleken tegen de tactiek van Caesar. Volgens Appianus waren het de bondgenoten die als eerste vluchtten van het slagveld. Volgens Bucher hebben de beelden die Appianus ons wil tonen een duidelijk gekleurd karakter.⁶⁰ Zo meent Bucher dat de voorstelling van de bondgenoten van Pompeius ingegeven is door de Alexandrijnse afkomst van Appianus, waardoor andere volkeren uit het Oosten praktisch niets waard waren, uitgezonderd de Egyptenaren, de Macedoniërs en de Grieken.⁶¹ Ik ben het met Bucher eens dat dit mogelijk een gefingeerde weergave is van de werkelijkheid. Zo zijn er meerdere aanwijzingen dat de bondgenoten niet van het slagveld vluchtten.⁶² Caesar meldt in zijn beschrijving van de slag dat zijn soldaten zich meer moesten richten op de bondgenoten dan op de Italische tegenstanders. Daarbij komt dat de bondgenoten, voornamelijk de Thraciërs, zich met hand en tand verdedigden toen Caesars soldaten het kamp van Pompeius aanvielen.⁶³ Pompeius had zich al na het echech van zijn cavalerie uit de voeten gemaakt en zich teruggetrokken in de richting van zijn kamp. Toen zijn leger begon te vallen en Caesars leger zelfs al in het kamp van Pompeius was binnengedrongen, besloot Pompeius zich geheel uit de voeten te maken. Hij wierp zijn

⁵⁸ Goldsworthy, *Caesar*, 485.

⁵⁹ *Ibidem*.

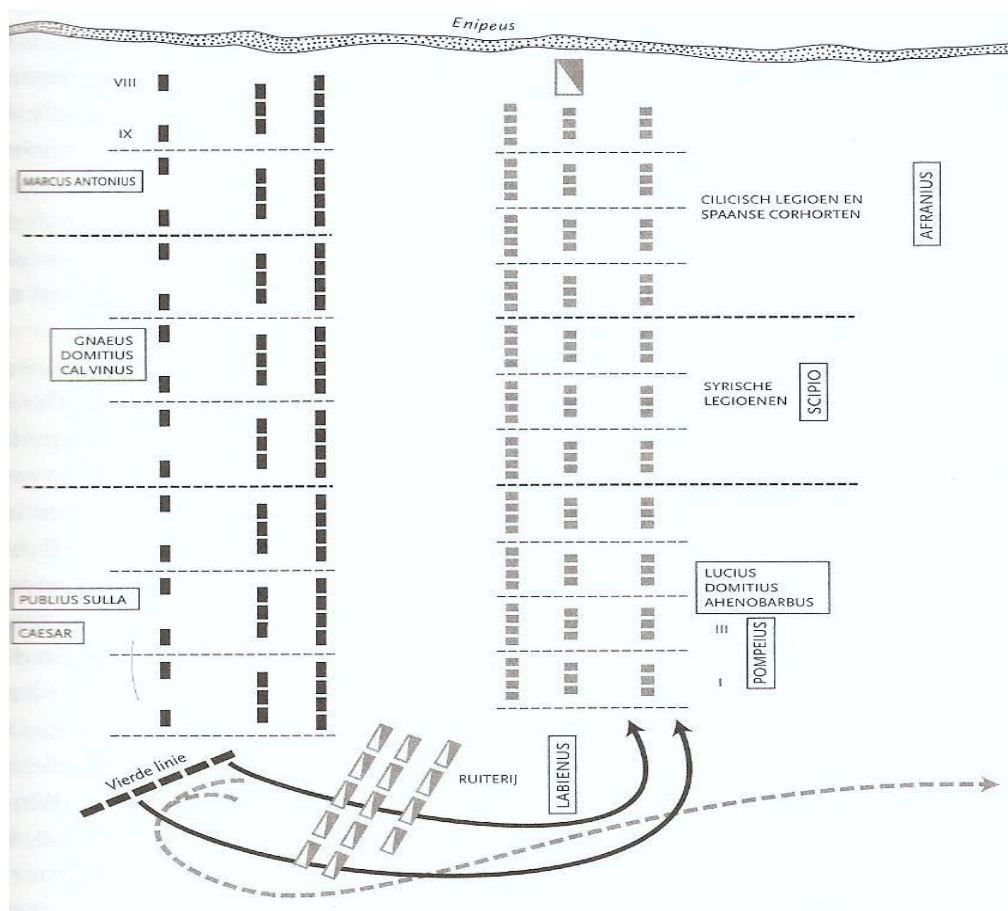
⁶⁰ Bucher, G.S., "Fictive elements in Appian's Pharsalus narrative", *Phoenix*, 59 (2005), 50-76.

⁶¹ Bucher, "Fictive elements", 70-71.

⁶² *Ibidem*, 61-62.

⁶³ Caesar, *BC*, III.95.

generaalsinsignes af en vluchtte via Larissa richting de kust.⁶⁴ Ondertussen nam Caesars leger het kamp van Pompeius in en liet fortificaties bouwen, waaronder een obstakel in de waterloop, waardoor de gevluchte soldaten van Pompeius geen beschikking hadden over water.⁶⁵ Deze strategische beslissing leidde ertoe dat de soldaten van Pompeius ervoor kozen om over een overgave te onderhandelen. De volgende morgen riep Caesar zijn tegenstanders op om van de heuvels te komen en in de vlakte hun wapens neer te leggen. Caesars tegenstanders hadden weinig keuze en deden dus wat er van hen gevraagd werd. Hierna schonk Caesar hen zijn welbekende *clementia* en liet ze in leven.

Figuur 2: Caesars tegenaanval.⁶⁶

Ten tijde van de slag waren er enkele punten die van enorme invloed waren op het verdere verloop van de strijd tussen Julius Caesar en Gnaeus Pompeius. Een eerste punt was

⁶⁴ Appianus, *BC*, II.83.1.

⁶⁵ Caesar, *BC*, III.97.

⁶⁶ Goldsworthy, *Caesar*, 481.

de vooruitziende blik van Caesar om lichte infanterie te gebruiken samen met de cavalerie, waardoor een vierde linie gecreëerd kon worden. De beslissing om deze te creëren werd ingegeven door het grote aantal vijandige cavalerie. Een tweede punt van wezenlijk belang was het feit dat Caesar ertoe had besloten om niet meteen zijn gehele leger in te zetten op het moment dat de slag begon.⁶⁷ Zijn derde lijn van de *triplex acies* kon later zodoende nog zorgen voor een verse impuls aan het strijdtoneel. Het derde punt dat van belang is geweest tijdens de slag van Pharsalus is in mijn ogen het verlaten van het strijdtoneel door Pompeius toen hij in de gaten kreeg dat een overwinning ver weg was voor zijn leger. De impact van een generaal die zijn leger in de steek laat, is vooral psychologisch enorm. Soldaten die in eerste instantie voor hun generaal vchten, raakten ontmoedigd, waardoor ze er zelf eerder voor kozen om te vluchten. Al deze punten hebben ertoe geleid dat Caesar deze confrontatie naar zijn hand kon zetten. Door de nederlaag zag Pompeius zich genoodzaakt om ergens anders steun te verwerven, maar dit zou hem noodlottig worden, want Pompeius werd in Egypte, waar hij hoopte steun te krijgen om zijn oorlog voort te zetten, vermoord. Hierdoor lag de weg voor Caesar open om zijn doelen te verwezenlijken, maar zoals zou blijken was dit nog een weg met vele hobbels.

De oorlog in Macedonië was voor Caesar tweeslachtig, hij had bij Dyrrachium een grote nederlaag geleden, maar aan de andere kant had hij bij Pharsalus kunnen afrekenen met zijn grootste tegenstrever. Deze episode van de Burgeroorlog is van groot belang bij het beschrijven van de strategie van Caesar. Het laat namelijk meerdere kanten zien van Caesars strategie. Zo is er de weg der gematigdheid waarmee Caesar verscheidene steden voor zich won. Zijn *clementia* had net als in Italië het gehoopte effect weten te bereiken, steden als Oricum openden de poorten voor Caesar en kozen zijn kant. Naast de gematigdheid is er de strategische keuze van Caesar om zich niet vol in het strijdgewoel te werpen, maar te kiezen voor een nieuwe belegering, alleen toen de vijand hem verraste, was hij genoodzaakt om ook zelf het zwaard op te nemen. In de strijd rondom Dyrrachium had Caesar op strategisch gebied nauwelijks vernieuwende aspecten laten zien, terwijl hij dat in de slag bij Pharsalus weldegelijk liet zien. De vierde linie die Caesar opstelde achter zijn cavalerie bij de laatst genoemde slag was van een tactisch geniaal niveau. Daar komt nog eens bij dat de derde linie niet tegelijk met de eerste en tweede linie naar voren trad om de strijd aan te gaan, maar als

⁶⁷ Brown, "Two Caesarian Battle-Descriptions", 348.

reserve achterbleef om later een nieuwe impuls aan de strijd te kunnen geven.⁶⁸ We moeten ook in de tactiek van Caesar tijdens de slag bij Pharsalus een plaats reserveren voor de soldaten van Caesar. Het waren de soldaten zelf, die halverwege halt hielden toen ze merkten dat de vijandelijke troepen niet van hun plaats kwamen. Naast dit alles kan men ook zeggen dat de slag bij Pharsalus een ommekeer betekende in het denken van Caesar. Zijn *clementia* hield voor de hogere officieren op te bestaan, zij hadden veelal meerdere keren de kans gekregen om ofwel te stoppen met de oorlog en naar huis terug te keren ofwel om de kant van Caesar te kiezen. Toen Caesar merkte dat de officieren telkens de kant van Pompeius bleven kiezen, besloot hij hen geen clementie meer te geven en te doden wanneer ze gevangen werden genomen. De *clementia* bleef wel gelden voor de gewone soldaten.

1.4 De oorlog in Afrika.

Na de slag bij Pharsalus trok Caesar richting Egypte. Hij had gehoord dat Pompeius daarheen was gegaan na de slag en Caesar wilde een einde maken aan de oorlog. In Egypte was op dat moment ook een burgeroorlog gaande. Ptolemaeus XIII en Cleopatra, naast broer en zus ook man en vrouw, vochten om de troon. Ptolemaeus dacht Caesar tevreden te stellen met de dood van Pompeius, maar Caesar zag dit anders. Caesar koos de kant van Cleopatra en hielp haar weer op de troon, maar dit zette kwaad bloed bij Ptolemaeus. Hij begon een oorlog tegen de Romeinen. Caesar verschanste zich in het paleis in Alexandrië en kon uiteindelijk ook de haven in bezit nemen. Caesar had te weinig soldaten bij zich om de oorlog direct in zijn voordeel te beslechten, dus diende hij te wachten op versterkingen. Uiteindelijk zorgden versterkingen van Calvinus en Mithridates ervoor dat Caesar het Egyptische leger kon verslaan. Hierna zette Caesar Cleopatra, die ondertussen zijn geliefde was geworden, op de troon van Egypte.

Voordat Caesar naar Rome kon terugkeren, diende zich een gevaar aan in Pontus. Pharnaces II had het Romeinse leger in Nicopolis zware verliezen toegebracht en Caesar meende dat hij het gevaar moest beteugelen. Caesar trok met enkele zwaar onderbezette

⁶⁸ Mogelijk werd deze beslissing van Caesar ingegeven door een oud Romeins gezegde, *res ad triarios venit*, hetgeen betekent: "doorgaan tot aan de triarii", oftewel doorgaan tot het bittere einde.

legioenen, waaronder het *Legio VI Ferrata*⁶⁹, naar Pontus. De oorlog kon vrij eenvoudig gewonnen worden en Caesar zou later bij aankomst in Rome de woorden *veni, vidi, vici* hebben gesproken.⁷⁰

Tijdens de oorlogen tegen Ptolemaeus en Pharnaces hadden de aanhangers van Pompeius zich in *Africa* verzameld. Caesar meende dat hij de verzamelde legers diende te verslaan voordat ze te sterk en te machtig waren geworden. Hij besloot over te steken naar *Africa*. De tocht was echter niet goed voorbereid. Caesar was namelijk altijd gewend om verzegelde documenten mee te geven over de plaats waar men zou aankomen, wanneer men een oversteek waagde over zee, maar deze keer meende Caesar dat het niet nodig zou zijn om dergelijke orders mee te geven. Caesar ging er vanuit dat er wel een geschikte plaats om aan land te gaan gevonden zou worden en dat de schepen bij elkaar zouden blijven, maar dit was echter niet het geval. De documenten van Caesar werden node gemist en toen door een storm de schepen uit elkaar dreven was de paniek alom.⁷¹ Tegenover deze strategische misser stond wederom een element van verrassing, wat eigenlijk bij Caesar geen verrassing meer genoemd mag worden. Hij had namelijk andermaal in de winter de oversteek gewaagd.

Niet lang na de aankomst in Afrika werd Caesar voor de eerste keer geconfronteerd met de Pompeianen. Nabij Ruspina trof Caesar met een klein leger een veel groter leger onder aanvoering van Labienus. Caesar koos ervoor om zijn leger in één enkele linie op te stellen om zo de numerieke meerderheid een antwoord te bieden.⁷² De *simplex acies* bood een groter front dan wanneer Caesar het leger in de gebruikelijke *triplex acies* liet opstellen, hetgeen zou voorkomen dat Caesars leger ingesloten zou worden door de troepen van Labienus.⁷³ Caesar drong er op aan dat niemand zijn linie zou verlaten, dit om te voorkomen dat eenheden afgezonderd zouden raken en daarmee een gemakkelijk slachtoffer konden worden van de vijand. Deze keuze had succes, maar Caesar kon niet voorkomen dat hij toch omsingeld werd

⁶⁹ *Legio VI Ferrata* diende enkele decennia later nog steeds in deze regio en had een groot aandeel in het annexeren van *Arabia*. Kennedy, D.K., “*Legio VI Ferrata*. The annexation and early garrison of Arabia”, *Harvard Studies in Classical Philology* 84 (1980), 283-309.

⁷⁰ Plutarchus, *Caesar*, 50.3.

⁷¹ Goldsworthy, *Caesar*, 513.

⁷² Hier ging een inschattingfout van Caesar aan vooraf. De vijandelijk lichte cavalerie was zo dicht opeengepakt tijdens de mars dat Caesar hen, mede door een grote stofwolk om het vijandelijke leger, vanuit de verte aanzag voor infanterie.

⁷³ Cowan, R., “Caesar beats the odds”, *Roman Warfare*, 2 (4) 2008, 24-29, aldaar 25.

door de vijandelijke cavalerie. Caesars troepen vormden een *orbis*-opstelling.⁷⁴ De angst begon echter toe te slaan in het leger van Caesar. De vele onervaren soldaten werden ongerust en Caesar diende te handelen. Caesar liet om en om cohorten zich omdraaien, hetgeen mogelijk was aangezien de omsingeling daar ruimte voor bood⁷⁵, waarna ze gezamenlijk één grote uitval deden. De uitval had een tijdelijk succes en Caesar beval zijn manschappen zich terug te trekken richting zijn kamp.⁷⁶ Uiteindelijk lukte het Caesar om het kamp te bereiken, welke hij meteen liet versterken door vele verdedigingswerken. Het treffen bij Ruspina was slechts de voorbode geweest voor het latere treffen nabij Thapsus.

In de aanloop naar de slag bij Thapsus vormden vele schermutselingen het decor van het strijdtoneel, zoals het treffen rondom Uzita of nabij Zeta.⁷⁷ Tijdens de dagelijkse marsen liet Caesar zien dat hij had geleerd van zijn tegenstander en hun karakteristieke manier van vechten. De Numerische cavalerie was gewend om waar en wanneer mogelijk een soort van guerrilla-aanvallen te doen. Om dit enigszins tegen te gaan liet Caesar een klein gedeelte van elk legioen in slagorde marcheren, zodoende konden zij meteen een tegenaanval doen, wanneer de Numerische cavalerie hen aanviel.⁷⁸ Het was echter duidelijk dat beide legers elkaar zouden bevechten op een later tijdstip. De onvermijdelijke confrontatie kwam nabij Thapsus op een terrein dat voor Caesar enkele strategische voordelen had. De vlakte waar Caesar zijn leger halt liet houden was aan de ene kant ingesloten door de zee, terwijl aan de andere kant een grote zoutwaterlagune het strijdtoneel beperkte.

De opstelling van Caesar kunnen we redelijk gebruikelijk noemen. Hij stelde het leger op in de traditionele *triplex acies*, maar net als tijdens de slag bij Pharsalus maakte Caesar gebruik van een extra vierde lijn. Ditmaal deelde hij *Legio V Alaudae* op in twee delen van elk vijf cohorten. Caesar stelde hen op achter zijn cavalerie, die hij aan de flanken van de gevechtslinie geposteed had, zoals gebruikelijk was. De vierde lijn had als doel om de eigen cavalerie enigszins te beschermen tegen de vijandelijke cavalerie, die uit ongeveer 64

⁷⁴ Cowan R., "Caesar beats the odds", 26.

⁷⁵ De troepen van Labienus hadden niet de intentie om in een gevecht verzeild te raken waarbij gevochten diende te worden in een kleine ruimte. Ibidem, 28.

⁷⁶ Fuller, *Julius Caesar*, 269.

⁷⁷ Ibidem, 272-278.

⁷⁸ Goldsworthy, *Caesar*, 522.

olifanten bestond.⁷⁹ Caesar had echter nog een strategische verrassing voor de Pompeianen. Hij liet namelijk een deel van zijn marine een kanaal dat dicht langs het slagveld lag opvaren om zo, als de strijd was begonnen de achterhoede van Scipio, die de leiding had over de Pompeiaanse troepen, onder vuur te nemen.⁸⁰ De verdere opstelling van Caesar had geen verrassingen in zich. De onervaren legioenen vormden het midden van de opstelling en deze legioenen werden geflankeerd door de meer ervaren legioenen, zoals *Legio IX* en *X*. Het verloop van de strijd was feitelijk van weinig strategische importantie. De linies van de Pompeianen werden door de eigen olifanten vernield, nadat Caesars plan met de vierde linie succesvol was gebleken en de vijandelijke cavalerie was teruggedrongen.⁸¹

Tijdens de campagne in Afrika heeft Caesar laten zien dat hij ook ad hoc beslissingen kon nemen, zoals blijkt na zijn inschattingsfout nabij Ruspina. De tactische beslissingen die hij in dit gevecht nam zorgden ervoor dat hij gedeeltelijk ongeschonden kon terugkeren naar zijn basiskamp. De slag bij Thapsus laat enkele overeenkomsten zien met de slag bij Pharsalus. Zo stelde Caesar wederom een vierde linie op om de vijandelijke cavalerie de baas te kunnen, welke in een numerieke meerderheid was. Daarnaast is er ook nog de constatering dat de slag plaats had op een vlakte die Caesar had gekozen. De ruimte op de vlakte was beperkt, waardoor de vijandelijke cavalerie niet uit de verf kon komen en de gevechten tussen de soldaten werden meer een gevecht van man tot man. Dit laatste punt was voor Caesar van groot belang aangezien zijn leger enigszins uit veteranen bestond.⁸² Caesar ging er dan ook vanuit dat zijn strategie hem de winst zou brengen, hetgeen ook gebeurde. De overwinning bracht Caesar wederom een stap dichterbij het volledig verslaan van de Pompeianen. Het overgrote deel had Caesar verslagen, aangezien vele tegenstanders van Caesar de dood vonden tijdens of na de slag bij Thapsus.⁸³

⁷⁹ De soldaten van *Legio V* hadden een snelle cursus gekregen wat de beste manier was om olifanten te bevechten. Fields, *Warlords*, 161.

⁸⁰ Goldsworthy, *Caesar*, 525.

⁸¹ Na de slag kreeg *Legio V Alaudae* van Caesar het recht om een olifant op hun schild te dragen als symbool. Fields, *Warlords*, 160.

⁸² In vergelijking met eerdere veldslagen viel het aantal veteranen in het leger van Caesar mee, maar als we alleen naar deze slag kijken, kunnen we zeggen dat de soldaten van Caesar meer ervaring hadden dan de soldaten van de Pompeianen.

⁸³ Afranius en Petreius waren de voornaamste generaals van de Pompeianen die de dood vonden na de slag. Caesar gaf opdracht om Afranius na zijn gevangenneming te doden. Petreius wist samen met koning Juba te ontsnappen, maar toen zij geen heil meer zagen in het vluchten kozen ze ervoor om tijdens een duel de dood te

1.5 De tweede campagne in Spanje.

Na Caesars eerste campagne in Spanje had hij Cassius benoemd tot gouverneur, maar dit bleek geen succes. De lijn die Cassius volgde met zijn bestuur zorgde ervoor dat zowel de lokale bevolking als het Caesariaanse leger gedeeltelijk vervreemde van de bedoelingen van Caesar.⁸⁴ Zodoende ontstond er een vruchtbare bodem voor de overgebleven Pompeianen om onrust te zaaien en steun te oogsten. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in deze regio de laatste oprisping tegen Caesar van de vloer kwam. In eerste instantie koos Caesar ervoor om de onlusten door ondergeschikten te laten aanpakken, zoals Trebonius, maar toen dit niet het gewenste resultaat opleverde, was Caesar genoodzaakt zelf orde op zaken te komen stellen.

Over de slag bij Munda is maar heel weinig antieke literatuur te vinden. In feite wordt de slag slechts door één bron redelijk uitvoerig besproken, namelijk de *De bello Hispaniensi* van een anonieme auteur, waarschijnlijk een centurion in het leger van Caesar. Het geval wil dat de auteur behoorlijk wat cruciale informatie heeft weggelaten, waardoor we nauwelijks een goed beeld kunnen geven van problemen die Caesar moet zijn tegengekomen, maar ook worden veelal de beweegredenen voor strategische keuzes van Caesar niet vermeld. Hopelijk kan ik toch enkele belangrijke strategische aspecten van de slag bij Munda duiden.

Het voorspel van het treffen bij Munda bestond vrijwel geheel uit het proberen de vijand te verleiden tot een slag. Caesar trachtte dit te bereiken door steden te belegeren, zoals bij Córdoba⁸⁵ en Ategua. Gnaeus liet zich echter niet verleiden om de strijd aan te gaan met Caesar en trok verder. Na een mars kwam Gaeus aan nabij Munda en hier stelde hij zijn leger op. De positie was in het voordeel van de Pompeianen, zij stelden namelijk de slagorde op langs een heuvelrug, hetgeen hen het voordeel gaf van een aanval vanaf boven naar beneden. Het aanbod moet voor Caesar ongetwijfeld een dubbel gevoel hebben opgeroepen, enerzijds maakte de vijand zich in tijden op voor een treffen, anderzijds was zijn leger in de door de Pompeianen gekozen omstandigheden in een nadelige situatie beland geraakt. Toch koos Caesar ervoor om ook zijn leger op te stellen, waarschijnlijk in de gebruikelijke opstelling, die we al vaker hebben gezien. De keuze van Caesar om toch tot een treffen over te gaan kunnen

vinden, waarna de ander zichzelf van het leven zou beroven. Labienus overleefde de nasleep van de slag wel en wist samen met Gnaeus en Sextus, de zonen van Pompeius, Spanje te bereiken. Een andere tegenstrever van Caesar, Cato, pleegde niet veel later zelfmoord.

⁸⁴ Goldsworthy, *Civil war*, 61.

⁸⁵ Caesar zag echter al snel in dat de stad te sterk was en koos ervoor om verder te trekken.

we gedeeltelijk verklaren uit het feit dat zijn soldaten genoeg hadden van de oorlog en deze zo snel mogelijk tot een einde wilden brengen. Caesar koos dan ook de aanval toen bleek dat de Pompeianen dit niet deden. De strijd was in eerste instantie gelijkopgaand, maar na verloop van tijd kregen de Pompeianen meer grip op de tegenstander en drongen zelfs het leger van Caesar terug. Caesar merkte de problemen die zijn leger had op en koos ervoor om zelf de voorste linie te versterken.⁸⁶ Waarschijnlijk vocht Caesar mee aan de zijde van zijn geliefde *Legio X*. Het verschijnen van Caesar gaf zijn manschappen een impuls en ze wisten niet lang erna een gat te slaan in de vijandelijke linie. De Pompeianen moesten dit gat proberen te dichten en Gnaeus stuurde Labienus met cavalerie naar de bres in de linie. Dit was een nadelige keuze van de Pompeianen, want Caesar liet meteen zijn cavalerie de opgevallen plek van de Pompeianen aanvallen. De tegenaanval van Caesar zorgde ervoor dat zijn cavalerie de flank van de Pompeianen kon omsingelen. Hierna was de slag feitelijk voorbij en daarmee de burgeroorlog.⁸⁷

In de laatste episode van de burgeroorlog zien we in heel korte lijnen een overzicht van de campagnes van Caesar. Zo zijn er eerst de belegeringen van steden. Caesar had dit al meermalen gedaan. Daarna, toen het tot een treffen kwam, zien we een deel van het strategische genie van Caesar, wanneer hij zichzelf in de strijd mengt op het moment dat zijn leger op klappen staat. Een ander punt van het strategische genie van Caesar zien we als hij zijn cavalerie naar de opgevallen flank dirigeert en zodoende de Pompeianen kan omsingelen.

1.6 Conclusie.

Wanneer we de vele gevechten die Caesar in de burgeroorlog heeft meegemaakt overzien kunnen we een goed beeld geven van de strategische genialiteit van Julius Caesar. De periode 49-45 laat duidelijk zien in hoeverre Caesar opgewassen was tegen een geduchte concurrent, waarbij niet moet worden vergeten dat de tegenstander ook een Romein was, evenals zijn legers. Fuller meent dat Caesar op het gebied van strategie een Jekyll en Hyde figuur was,

⁸⁶ Caesar had dit al eerder gedaan, namelijk bij de Sambre.

⁸⁷ Het leger van de Pompeianen was grotendeels gedood. De leiders waren ofwel gedood in de slag, zoals Labienus, ofwel werden later gedood, zoals Gnaeus. Alleen Sextus wist veilig te ontkomen, maar hij zou geen gevaar meer zijn voor Caesar.

waarbij Caesar op het ene moment een genie was, maar aan de andere kant ook zijn ogen gesloten hield voor de strategische realiteit.⁸⁸

Een veldslag in de Oudheid was veelal een uitputtingsslag, waarbij uiteindelijk het leger met de langste adem zegevierde. Caesar wist dit enigszins te omzeilen door zijn manier van vechten en misschien nog wel belangrijker het plannen van de gevechten. Met het plannen van de gevechten bedoel ik geenszins dat Caesar de veldslagen tot in de lengte van dagen voorbereidde, want dit deed Caesar nauwelijks. Ik bedoel ermee aan te geven dat Caesar er veelal voor koos om een slag te laten plaatsvinden op een terrein waarop zijn leger in het voordeel was, bijvoorbeeld bij de slag bij Thapsus. Door een zo gunstig mogelijk terrein te kiezen kon Caesar veelal de numerieke meerderheid bij de tegenstander ongedaan maken, aangezien zij niet alle soldaten konden opstellen dan wel gebruiken. Daarbij komt dat Caesar een meester was in het verrassen van de vijand. Er zijn hier vele voorbeelden van te vinden, neem bijvoorbeeld het begin van de burgeroorlog. Niemand had verwacht dat Caesar met slechts één leger de Rubicon zou oversteken. Ook daarna liet Caesar zien dat het verrassingselement van groot belang was. Zo stak hij meerdere keren in de winter de zee over om zijn tegenstander te verrassen. Caesar meende zelf dat een oversteek in de winter voordelig was om ongeschonden aan te komen, zoals de gang van zaken rondom zijn oversteek naar Griekenland duidelijk laat zien.⁸⁹ Een ander verrassingselement in de strategie van Caesar was het opstellen van een vierde lijn, zoals gebeurde bij Pharsalus en Thapsus. De vijand had niet of nauwelijks in de gaten dat er een vierde lijn door Caesar was aangebracht en in beide gevallen bleek de waarde van de vierde lijn enorm.

Caesar was zich volkomen bewust van de gevaren op het slagveld. Het wekt dan ook geen verwondering dat Caesar op de gevaren inspeelde, aangezien de gevaren voor beide kanten veelal hetzelfde waren, zoals een aanval in de rug. Hoewel Caesar feitelijk nauwelijks gebruik maakte van een dergelijke aanval tijdens de burgeroorlog, wekte hij wel de indruk dat hij dit kon doen, zoals blijkt uit het opstellen van schepen vlak voor de kust tijdens de slag bij Thapsus.

De burgeroorlog maakte ook duidelijk dat Caesar niet zomaar alle slagen won, die hij aanging. Het beste voorbeeld hiervan is de slag bij Dyrrachium. Caesar leed grote verliezen en kon ternauwernood ontsnappen. De oorzaak dat Caesar de slag bij Dyrrachium verloor

⁸⁸ Fuller, *Julius Caesar*, 321.

⁸⁹ Caesar, *BC*, III.6.

heeft vele oorzaken, maar er is niet één alles omvattende oorzaak aan te wijzen. Het overlopen van de Gallische officieren speelde natuurlijk een rol, maar ook het feit dat er nauwelijks voedsel voor handen was. Dit gevecht was echter ook een koekje van eigen deeg, aangezien de Pompeianen Caesar wisten te verrassen. Er liggen echter ook strategische fouten aan de nederlaag ten grondslag. Zo had Caesar niet de beschikking over zijn gehele leger, hij had immers een deel van het leger richting het leger van Scipio gestuurd om hen op te houden. Deze beslissing kwam Caesar duur te staan toen Pompeius zijn reserves inzette om het fort van Caesar te bestormen. Caesar had geen of nauwelijks nog reserves en de numerieke overmacht deed de Caesarianen in paniek vluchten. Een andere tegenslag die Caesar te verwerken kreeg was bij Ruspina, waarbij hij wederom tegen een grote overmacht stond. Hier was het Caesar zelf die door zijn inmenging in de strijd een opening kon creëren, waardoor het Caesariaanse leger zich veilig kon terugtrekken. Een ander moment waarop Caesar zelf het zwaard diende op te nemen was tijdens de laatste slag van de burgeroorlog, de slag bij Munda. De inmenging van Caesar zorgde ervoor dat zijn soldaten de moraal vonden om door te vechten en zodoende de vijand wisten te verslaan. De voorgaande voorbeelden laten duidelijk zien dat wanneer Caesar zich bij zijn soldaten voegde dit resulteerde in een psychologisch wapen. De moraal van Caesars soldaten kreeg een enorme oppepper door de tussenkomst van de generaal. De soldaten waren bereid om nog een stap harder te vechten wanneer Caesar zichzelf in het strijdgewoel stortte.

Wanneer we alles overzien kunnen we niet anders dan tot de conclusie komen dat Caesar een generaal was met een enorme aanleg op het gebied van strategie. Hij had dit niet geleerd uit training of scholing, maar was een autodidact. Hij las er weliswaar veel over, dit blijkt wel uit het kiezen voor de vierde lijn, een kopie van hetgeen Xenophon had geschreven, maar door te doen leerde hij veel meer. Wanneer Caesar de fout in ging of wanneer bleek dat de vijand krachtiger was dan gedacht, trachtte hij dit altijd te herstellen door zelf de soldaten aan te vuren en incidenteel door zelf deel te nemen aan de strijd. Caesar was een generaal die strategisch gezien de realiteit in het oog hield en goed op de omstandigheden wist in te springen. Dat Caesar alleen door zijn strategische genialiteit won, is een bewering die geen stand houdt. Caesar was afhankelijk van de organisatie van het leger en misschien nog wel belangrijker, zijn soldaten.

2. Logistiek.

Julius Caesar schijnt gezegd te hebben dat legers bijeen worden gehouden door een goed onderhouden aanvoer van goederen.⁹⁰ De woorden werden Caesar door Cassius Dio in de mond gelegd, maar het is te betwijfelen ze daadwerkelijk door de generaal zijn uitgesproken maar het is duidelijk dat Caesar tijdens de strijd tegen Pompeius de logistieke kant van de oorlogsvoering absoluut niet verwaarloosde. Een ander citaat van Caesar, opgetekend door Frontinus, laat andermaal zien welk belang Caesar hechtte aan een goede logistiek, “*Ik volg dezelfde handelswijze jegens een vijand als vele artsen wanneer zij moeten omgaan met fysieke ongemakken, namelijk het verslaan van de vijand door honger in plaats van door metaal.*”⁹¹

Binnen een strijdkracht zijn er bepaalde elementen die van enorm belang zijn. Eén van deze elementen is logistiek.⁹² Het slagen van een militaire onderneming lag en ligt tegenwoordig nog steeds veelal bij een juiste logistieke uitgangspositie. In dit hoofdstuk zal het begrip militaire logistiek nader onderzocht worden. Militaire logistiek houdt mijns inziens de leer in van het verplaatsen en onderhouden van legeronderdelen.⁹³ Het verplaatsen en onderhouden van een leger zijn als twee afzonderlijke onderdelen te onderscheiden, maar zoals we in het vervolg van dit hoofdstuk zullen zien, zijn er vele raakvlakken. De onderdelen raken of overlappen elkaar niet alleen binnen het thema van de logistiek. We zullen ook zien dat de logistiek invloed had op bijvoorbeeld de strategie van Caesar. De verbondenheid tussen logistiek en strategie komt met name naar voren wanneer we de mogelijkheden bekijken waarmee het leger van Caesar informatie kon verwerven van het terrein of de vijand, namelijk *exploratio*.

⁹⁰ Dio. Cass. 42.49.5.

⁹¹ Frontinus, *Stratagemata*, 4.7.1. (eigen vertaling)

⁹² Het woord logistiek is ofwel afgeleid van het Griekse *logistikos*, hetgeen het (be)rekenen betreffend betekent, danwel van het Franse major-général des logis, wat te maken had met het inkwartieren van soldaten.

⁹³ Vele historici geven zelf invulling aan de term (militaire) logistiek. Zo zijn de verschillende inzichten van bijvoorbeeld Harmand, Adams, Engels en Ferrill duidelijk afwijkend van elkaar. Roth, J.P., *The logistics of the Roman army at war; 264 BC – AD 235*, Leiden (1998), 1 (n. 2-6).

2.1 De logistieke organisatie.

Om een beeld te kunnen schetsen van de militaire logistiek binnen het leger van Julius Caesar ten tijde van de oorlog met Pompeius, moeten we allereerst terug gaan naar de basis van het leger op het gebied van voedsel en verplaatsing. Vanaf het laagste niveau in een leger, de soldaat, zal telkens onze invalshoek een stap groter worden om zodoende bij het beeld van het gehele leger uit te komen.

De Romeinse soldaat was zelf verantwoordelijk voor het bij zich dragen van de spullen die hij nodig had tijdens een campagne. De *sarcina* was een zak, die werd gedragen op een stok, de *furca*, waarin de uitrusting van de soldaat zat. De uitrusting bestond uit vier onderdelen, *arma*, *vas*, *instrumenta* en *cibus*.⁹⁴ De soldaat droeg niet zijn hele bagage met zich mee tijdens een mars, alleen de hoognodige objecten. De minder noodzakelijke objecten werden vervoerd door de lastdieren. De *instrumenta* droeg de soldaat vrijwel altijd met zich mee, zoals blijkt uit een passage van Caesar tijdens de oorlog in Gallië.⁹⁵ Incidenteel werd door Caesar van het vaste stramien afgeweken, veelal ingegeven door strategische aspecten. Zo liet Caesar tijdens de campagne in Afrika elk legioen deels zonder de *sarcina*, *expediti* genaamd, marcheren.⁹⁶ Zodoende was zijn leger ofwel in het geval van een vijandelijke aanval in staat om snel en enigszins uitgerust deze te weerstaan, ofwel om zelf snel een aanval uit te voeren, wanneer dit gewenst was.

Een soldaat was echter niet alleen, maar behoorde tot een groter geheel. Binnen een legioen was er sprake van een onderverdeling in allerhande kleinere onderdelen en de kleinste groep was de *contubernium*. Dit was een groep van acht soldaten, die tijdens een campagne een tent (*papilio*), een handmolen (*mola*) en een lastdier deelden.⁹⁷ Het lastdier vormde met de vele andere lastdieren een colonne die achter het leger aantrokken, maar dit was slechts een klein onderdeel van de lange stoet die het leger volgde tijdens de campagnes.

⁹⁴ Roth, *The logistics*, 72. *Arma* waren de kleding en wapens van de soldaat, *vas* was de persoonlijke bagage van de soldaat, waaronder het kookgerei, *instrumenta* kunnen gezien worden als het gereedschap en de rantsoenen warden aangeduid met de term *cibus*.

⁹⁵ Caesar, *BG*, 2.19. Het aanleggen van loopgraven was al gestart op het moment dat de bagage arriveerde.

⁹⁶ [Caesar], *BA*, 75.

⁹⁷ *Contubernium* is in de loop van de tijd strijdmakers gaan betekenen, hetgeen door de kleine groep niet verwonderlijk is.

De lange stoet achter het leger, *impedimenta* of *agmina* genoemd, kunnen we onderverdelen in vier afzonderlijke delen. In de eerste plaats de eerder genoemde lastdieren van de *contuberniae*, daarnaast onderscheiden we ook de stoet met de uitrusting voor het gehele leger⁹⁸, een stoet met de persoonlijke bezittingen van de officieren en als laatste de belegeringsvoertuigen. De stoet bestond niet alleen uit lastdieren, maar ook uit militaire dienaren. Er bestaat onduidelijkheid over wie de leiding had over de lastdieren en de dienaren. Deze onduidelijkheid wordt gevoed door het feit dat antieke auteurs zelf meerdere suggesties aandroegen.⁹⁹ Waar wel duidelijkheid over bestaat is dat de *auxilia* zelf de leiding had over hun bagagecolonne, zo geeft Caesar aan dat zijn Gallische cavalerie zelf hun wagens leidden.¹⁰⁰

De *auxilia*-troepen waren niet de enige hulpstroepen van een leger op campagne. Er was ook een groep die bestond uit de dienaren van de soldaten, welke zorg droeg voor het vervoer van de bagage van de soldaten alsmede het leiden van de pakkieren. De laatst genoemde groep werd veelal *apparitores* of *adiutores* genoemd en bestond uit twee afzonderlijke subgroepen, namelijk *lixae* en *calones*. *Lixae* kunnen als een soort van handelaren gezien worden, die goederen aan het leger, maar meestal aan de individuele soldaten, verkochten. Het ging hierbij veelal om producten om het dagelijkse eetpatroon van de soldaten te veraangemen, men zou hierbij kunnen denken aan extra ingrediënten naast het dagelijkse rantsoen, bijvoorbeeld vissaus, kruiden, wijn of azijn.¹⁰¹ De *lixae* werden niet als officiële handelaren gezien door de soldaten, hetgeen blijkt uit een passage uit de *Bellum Africanum*, wanneer Titus Labienus de achterhoede van Caesars colonne aanvalt.¹⁰² De auteur maakt hierin een duidelijk onderscheid tussen de *lixae* en de *mercatores*. Dit onderscheid lijkt er mijns inziens op te duiden dat de *lixae* officieel deel uitmaakten van het leger, al dan niet door middel van wettelijke contracten dan wel decreten, en de *mercatores*, alhoewel ze dezelfde functie vervulden als de *lixae*, geen contracten hadden met het leger en op eigen verantwoording het leger volgden. Tijdens een campagne konden de prijzen nogal eens oplopen. Zo meldt Caesar dat de prijs van graan enorm was gestegen tijdens de eerste

⁹⁸ In hoeverre dit onderdeel van de colonne zorg droeg voor het vervoer van voedsel is niet duidelijk.

Waarschijnlijk vervoerde dit onderdeel het resterende voedsel en vervoerde de stoet van de *contuberniae* de eerste levensbehoeften. Roth, *The logistics*, 87-88.

⁹⁹ Vgl. Plutarchus, *Pomp.*, 68.3 en 6.4.

¹⁰⁰ Caesar, *BC*, I.51.

¹⁰¹ Roth, *The logistics*, 101.

¹⁰² [Caesar], *BAfr.* 75.

campagne in Spanje.¹⁰³ *Calones* waren de andere groep, hetgeen letterlijk dienaren van het leger betekende. *Calones* waren slaven die ofwel aan een soldaat dan wel aan het leger toebehoorden. De meeste historici gaan er vanuit dat de slaven eigendom waren van individuen binnen het leger, meestal officieren.¹⁰⁴ De aantallen van de *calones* konden flink oplopen, zoals blijkt uit een passage rondom de oversteek van Sicilië naar Afrika, hierin wordt namelijk beschreven dat Gaius Avienus een heel schip nodig had om zijn slaven naar Afrika over te varen.¹⁰⁵ De *calones* werden voor allerlei taken ingezet, zo kon het gebeuren dat ze deels de colonne van het leger beschermden, weliswaar met hulp van soldaten. *Calones* kregen ook als taak het drijven van de lastdieren of het vee, zoals gebeurde tijdens de campagne in Spanje. Door voedselgebrek was Caesar genoodzaakt om voedsel, voornamelijk vee, te bedingen bij Spaanse dorpen en steden. De *calones* kregen hierbij de taak om het vee naar het leger terug te drijven.¹⁰⁶ Een andere functie van de *calones* was het overnemen van taken van de soldaten in noodsituaties, bijvoorbeeld het opbouwen van het kamp.¹⁰⁷

2.2 Foerageren.

Het Romeinse leger droeg er zelf zorg voor dat de basisbehoeften tijdens een campagne aanwezig waren. Deze basisbehoeften waren veevoer, water, hout en graan. In de regel werden de eerste drie basisbehoeften tijdens de tocht zelf verzameld, aangezien dit veelal in een willekeurige regio voor handen was en het transport ervan grote problemen zou veroorzaken, mede door de omvang ervan. De leiding van een dergelijke expeditie werd door Caesar geregeld uit handen gegeven. Quintus Varus, een gewaardeerde officier, gaf zodoende leiding aan verschillende expedities.¹⁰⁸

De belangrijkste basisbehoefte was water, hetgeen vanzelfsprekend is, aangezien een mens langer zonder voedsel kan dan zonder water. Bij het kiezen van een geschikte plaats voor het kamp lag er dus een grote nadruk op het voor handen zijn van water. Het was echter niet gewenst dat het kamp direct naast een bron lag, hierdoor kwam de verdediging van het

¹⁰³ Caesar, *BC*, I.52.

¹⁰⁴ Roth, *The logistics*, 103 (n. 242).

¹⁰⁵ [Caesar], *BAfr.*, 54.

¹⁰⁶ Roth, *The logistics*, 111.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 112.

¹⁰⁸ Caesar, *BC*, III.37.

kamp in gevaar. Caesar was meerdere keren genoodzaakt om zijn kamp ver van een bron op te slaan. De redenen voor het niet direct voor handen hebben van water liggen in de strategische afwegingen die Caesar diende te maken. Zo koos Caesar er geregeld voor om de vijand te achtervolgen en hen van water af te snijden, zoals hij tijdens de eerste Spaanse campagne deed, waarna de Pompeianen zich genoodzaakt zagen om zich over te geven.¹⁰⁹ Caesars soldaten waren in deze situatie ook ver van water verwijderd, maar de *aquatores* waren in staat om toch voldoende water naar Caesars troepen te vervoeren. De waterbronnen waren tijdens de campagne in Afrika schaars en niet elke bron was geschikt om te gebruiken. Curio had dit in 49 ondervonden toen de lokale bevolking de bronnen vergiftigde met dode dieren. Het water werd hierdoor ongeschikt om te drinken. We kunnen er vanuit gaan dat Caesar op de hoogte was van dergelijke gebruiken en dan ook heel voorzichtig was met het gebruik maken van de lokale bronnen. Daarnaast liet Caesar tijdens de campagne in Afrika het leger water meenemen. Het vervoeren van water werd gedaan in zakken gemaakt van huiden, *cullei* of *utres*, of in houten vaten, *vasa*.

Het verzamelen van hout verschilde niet veel van het verzamelen van water. *Lignatores* waren in mijn ogen een groep die voor de vijand het makkelijkste doelwit waren voor een hinderlaag. Het zoeken naar hout gebeurde immers veelal in een bos, waar vele plaatsen waren om je als kleine vijandelijke troepmacht te verbergen. Caesar zag het gevaar hier ook van in en liet om die reden een heel legioen achter in Ruspina, die als taak meekregen om voldoende hout te verzamelen en in de stad op te slaan.¹¹⁰ In dit geval was het mogelijk om in de nabijheid van Ruspina voldoende hout te verzamelen, maar het gebeurde ook regelmatig dat er rondom het kamp niet voldoende hout voor handen was. Men was dan genoodzaakt om verder van het kamp op zoek te gaan naar hout, maar dit bracht wederom het gevaar van een hinderlaag met zich mee.

Naar veevoer, *pabulum*, was binnen het Romeinse leger de grootste vraag. Het ging hierbij dan ook om enorme hoeveelheden, men moet hierbij denken aan enkele tonnen per dag.¹¹¹ Het verzamelen hiervan was een dagelijkse bezigheid¹¹² en leverde in de regel weinig problemen op. Wat wel opvallend is aan het verzamelen van veevoer, *pabulatio*, is dat de *pabulatores* zich veelal aan de achterkant van het kamp ophielden. De reden hiervoor moet

¹⁰⁹ Caesar, *BC*, I.81-84.

¹¹⁰ [Caesar], *BAfr*, 10.

¹¹¹ Roth, *The logistics*, 125.

¹¹² Caesar, *BC*, I.40.3.

gezocht worden in het feit dat door de enorme hoeveelheden de *pabulatores* een makkelijk doelwit zouden zijn voor vijandelijke troepen. Door de enorme vraag naar *pabulum* kon het gebeuren dat, wanneer een leger zich langere tijd op één plaats bevond, het veevoer niet voldoende meer voor handen was. Dit gebeurde ook toen Caesar met zijn leger in Afrika ingesloten werd door Pompeianen. Caesar gaf, toen het normale veevoer bijna op was, opdracht om de lastdieren zeewier, gewassen in zoet water, te laten eten.¹¹³

De laatste basisbehoefte voor een leger was uiteraard voedsel voor de soldaten, het verzamelen hiervan wordt *frumentatio* genoemd.¹¹⁴ In tegenstelling tot het verzamelen van water, hout en veevoer was het verzamelen van voedsel voor het leger geen dagelijkse bezigheid. Daarnaast was het een bezigheid waarbij een groot deel van het leger een rol speelde. Het verzamelen van voedsel gebeurde op allerlei manieren, zo werd graan bijvoorbeeld van akkers gehaald, maar het kon ook gebeuren dat er in de omgeving vijgenbomen stonden, waar men de vruchten van kon plukken.¹¹⁵ Het verzamelen van voedsel en het op de juiste manier oogsten was voor de soldaten tijdens de Republiek geen probleem. Veelal waren de soldaten voorheen boeren, die het boerenbestaan achter zich hadden gelaten toen ze ervoor kozen om te dienen in het leger. Maar voor Caesar was dit niet het enige voordeel dat hij had tijdens zijn campagne tegen Pompeius. Zijn leger was door de jaren heen gewend geraakt aan het leven van het land en de soldaten hadden vele zware omstandigheden al eerder het hoofd kunnen bieden. Labisch meent dat de goede houding van zijn soldaten in moeilijke situaties terug gevoerd dient te worden op de discipline van de soldaten.¹¹⁶ Ik deel deze mening, zeker wanneer men kijkt naar de houding van de soldaten tijdens de slag bij Dyrrachium. Op het moment dat er geen gerst meer voor handen was, maakten de soldaten broden van de wortel van de plant *charax*. De soldaten van Caesar zorgden, ogenschijnlijk zonder klagen, voor hun eigen voedsel. Toen ze de broden over de omwalling van Pompeius gooiden meende de generaal dat hij niet tegen mensen vocht maar tegen beesten.¹¹⁷ Het kon echter ook gebeuren dat er in de omgeving nauwelijks graan voor handen was. Voor een

¹¹³ [Caesar], *BAfr*, 24.

¹¹⁴ In de meest letterlijke zin van het woord *frumentatio* betekent het verzamelen van graan. In een militaire context moet niet alleen aan graan gedacht worden, maar aan allerhande voedsel, bijvoorbeeld ook olie en wijn. Roth, *The logistics*, 130.

¹¹⁵ [Caesar], *BAfr*, 67.

¹¹⁶ Labisch, *Frumentum Commeatusque. Die Nahrungsmittelversorgung der Heere Caesars*, Meisenheim an Glan (1975), 193-194.

¹¹⁷ Goldsworthy, *Caesar*, 470.

gebrek aan graan zijn meerdere redenen aan te wijzen, bijvoorbeeld een slechte oogst, een verkeerd jaargetijde of de omgeving. De laatste reden speelde een rol bij het beleg van Dyrrachium. De omgeving bestond voornamelijk uit allerlei bergen en heuvels, waarop op geen enkele wijze graan verbouwd kon worden. Caesar moest het graan dus op een andere manier verkrijgen. De eerste optie, via zee, was niet mogelijk, aangezien de Pompeianen de kustlijn in het bezit hadden, dus koos Caesar ervoor om het graan over land aan te laten voeren vanuit Epirus.¹¹⁸

Als we het foerageren als geheel overzien kunnen we zeggen dat het grotendeels een dagelijkse bezigheid was waarbij een groot deel van het leger werd betrokken, met name tijdens een *frumentatio*. Als bewaking van de foerageerders stuurde Caesar geregeld grote delen van zijn leger mee.¹¹⁹ Het foerageren was niet zonder gevaar, er werd immers een klein deel van het leger buiten de veilige muren van het kamp gestuurd. De vijand kon soms gemakkelijk een dergelijke groep verrassen. Caesar was zich goed bewust van dit feit. Hij liet dan ook wanneer de noodzaak groot was een omwalling bouwen om zijn foerageerders te beschermen, een voorbeeld hiervan zien we tijdens de slag bij Dyrrachium. De reden van Caesar om een omwalling aan te leggen is op meerdere manieren uit te leggen. In de eerste plaats boden de fortificaties bescherming aan zijn eigen soldaten. In de tweede plaats zat hij met de fortificaties de vijandelijke foerageerders dwars. In de laatste plaats meende Caesar dat hij op deze wijze steun kon genereren bij omliggende dorpen en volkeren, aangezien Pompeius, omsingeld door Caesar, de strijd niet aandurfde met Caesar.¹²⁰ Achteraf zou blijken dat de vele omwallingen en loopgraven een grote rol zouden spelen bij het verliezen van de slag bij Dyrrachium, wanneer vele soldaten de weg kwijt raken in de loopgraven. Tijdens de Afrikaanse campagne in 46 werden de troepen van Caesar dermate in de weg gezeten door de soldaten, met name cavalerie, van de Pompeianen dat het vrijwel onmogelijk werd om buiten het kamp voedsel te verzamelen.¹²¹

¹¹⁸ Caesar, *BC*, III.42.

¹¹⁹ Aantallen lopen uiteen van anderhalf legioen tot wel drie legioenen. Roth, *The logistics*, 289 (n. 68).

¹²⁰ Caesar, *BC*, III.43.

¹²¹ [Caesar], *BAfr*, 24.

2.3 Requisitie.

Naast het foerageren bestonden er ook andere manieren om in de basisbehoeften te voorzien, bijvoorbeeld requisitie. Het gaat hierbij om ofwel een onvrijwillige inbeslagname of een gedwongen verkoop van goederen. De goederen die met een requisitie gepaard gingen kunnen allerlei vormen hebben, zo is er sprake van dieren die opgeëist worden, maar het gebeurde ook incidenteel dat bijvoorbeeld karren in beslag werden genomen. De grootte van een dergelijke inbeslagname verschilde enorm. Caesar eiste bijvoorbeeld op weg naar de Rubicon enkele muilezels op.¹²² Daar staat tegenover dat Caesar tijdens zijn oorlog in Gallië vele paarden uit Spanje en Italië liet komen.¹²³ Ook tijdens de campagne in Afrika bediende Caesar zich van requisitie. In 46 eiste Caesar tijdens een *frumentatio* rondom Ruspina alle karren en trekdieren van de lokale bevolking op.¹²⁴ Deze actie is naar mijn mening mede ingegeven door het feit dat Caesar er vanuit ging dat hij na de *frumentatio* weinig andere gelegenheden meer zou krijgen om voedsel te verzamelen. Om hier vooraf op in te springen diende hij gebruik te maken van alles wat hem kon helpen om voldoende voedsel te verzamelen en te vervoeren.

De Romeinen eisten niet alleen van de lokale bevolking goederen op, maar ook de bondgenoten dienden goederen te leveren. In 49 liepen meerdere Spaanse stammen over naar Caesar en deze dienden meteen graan te leveren aan het leger van Caesar.¹²⁵ Een ander voorbeeld wordt duidelijk in 48 tijdens het beleg van Dyrrachium.¹²⁶ De steden in Epirus, die zich bij Caesar hadden aangesloten, werd opgedragen graan te leveren. Waarschijnlijk werden de bondgenoten bijgestaan door tussenpersonen, zoals ene Publius Ventidius.¹²⁷

De streek waar het leger zich bevond, speelde ook een rol bij requisitie. Elke afzonderlijke regio had namelijk bepaalde goederen die ruim voor handen waren. Een voorbeeld van een rijke regio qua voedselbronnen tijdens de burgeroorlog was Baetica.¹²⁸ In

¹²² Suetonius, *Julius Caesar*, 31.2.

¹²³ Caesar, *BG*, 7.55.

¹²⁴ [Caesar], *BAfr*, 9

¹²⁵ Labisch, *Frumentum*, 73.

¹²⁶ Roth, *The logistics*, 146.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ Ik erken dat het een anachronisme is om de term Baetica te gebruiken, aangezien pas onder Augustus deze regio de naam Baetica kreeg. Maar de naam Baetica is tegenwoordig veel bekender, vandaar dat ik voor de naam

het eerste gedeelte van de burgeroorlog waren de steden in Baetica op de hand van Caesar en zodoende werd Varro gedwongen zich over te geven aan hem.¹²⁹ Deze positieve houding sloeg echter helemaal om. Al een jaar later moest Lepidus alle zeilen bijzetten om de steden in toom te houden, maar toen Caesar enkele jaren later terugkeerde in Spanje was de meerderheid van de steden op de hand van de Pompeianen. Het was dus voor Caesar moeilijk om in deze regio goederen op te eisen. Toch kon Caesar voedsel en grondstoffen verkrijgen door afzonderlijke requisities. Zo steunde een klein deel van de steden aan de kust Caesar, evenals enkele steden in de bergen.¹³⁰ De steden in de Baetis-vallei bleven echter pal achter de Pompeianen staan, waardoor Caesar nauwelijks de beschikking had over de producten van de plaatselijke horti- en viticultuur.¹³¹ De kuststeden zorgden voor een goede toevoer van visserijproducten, terwijl de steden in de bergen de producten van de mijnbouw konden leveren.¹³² Voor een groot leger waren echter producten als graan en zelfs wijn van enorm belang, maar door de tegenwerking van de steden die de Pompeianen steunden had Caesar problemen om dergelijke goederen te verkrijgen. Nadat de Pompeianen de strijd bij Munda hadden verloren en Caesar de burgeroorlog in feite had beëindigd werden de steden die de kant van Caesar hadden gekozen rijkelijk beloond. Zo beloonde hij verscheidene steden met extra land en Caesar verleende in uitzonderlijke gevallen zelfs de inwoners van enkele steden Romeins burgerschap.¹³³ De steden die de kant van de Pompeianen hadden gekozen werden zwaar gestraft, zo verhoogde hij de belastingen, liet hen enorme schattingen betalen en daar bovenop nam hij hen land af.¹³⁴

2.4 Plunderen.

Wanneer zowel requisitie als de hulp van de bondgenoten niet voldoende was, kon het leger altijd terugvallen op een extreme manier van het verwerven van goederen, namelijk plunderen. Voor een generaal was het heel moeilijk in te schatten wanneer het plunderen van

Baetica kies. Ik volg hierbij: Tsirkin, J.B., "The south of Spain in the Civil War of 40-45 B.C.", *Archivo español de arqueología*, 54 (143-144) (1981), 91-100, aldaar 91 (n.2).

¹²⁹ Tsirkin, "The south of Spain", 91.

¹³⁰ Ibidem, 98.

¹³¹ Ibidem, 94.

¹³² Ibidem, 94-95.

¹³³ Ibidem, 97.

¹³⁴ Ibidem.

een stad een positief effect zou hebben. Caesar worstelde hier ook mee, maar hij wist een goede balans te vinden. Het verbieden van plunderen had veelal een positief gevolg voor de stemming van de lokale bevolking, maar binnen het leger had het vaak het tegenovergestelde effect. Bij aankomst in 47 in Afrika verbood Caesar zijn troepen om te plunderen.¹³⁵ Hij hoopte op deze wijze de sympathie van de lokale bevolking te krijgen en zodoende een veilige basis voor het verdere verloop van de campagne in Afrika.¹³⁶ De goede wil van de lokale bevolking was voor Caesar van belang aangezien er een groot vijandelijk leger, onder leiding van Gnaeus Piso, onderweg was om Caesar te verrassen. De inwoners van Hadrumetum bleven echter de Pompeianen trouw en Caesar diende zijn kamp op te breken en verder te trekken. Caesar liet incidenteel toe dat een stad geplunderd werd door zijn soldaten, zoals Gomphi in 48. Door Gomphi te laten plunderen gaf Caesar een voorbeeld aan de andere steden in de regio wat hen te wachten stond wanneer ze niet zijn kant kozen. Caesar verzekerde zich door de soldaten de stad te laten plunderen van de ‘good-will’ van zijn soldaten.

In de bovenstaande paragrafen heb ik getoond op welke manieren een leger zijn behoeften kon vervullen. In de eerste plaats was een leger gericht op het zelf verzamelen van verschillende basisbehoeften, zoals water, hout en graan. Maar zoals getoond waren er ook andere manieren om zich te voorzien in de behoeften, zoals requisitie en plunderen. Een leger op campagne diende veelal te leven van hetgeen de regio bood, maar zeker tijdens de burgeroorlog was dit in sommige gevallen een gevaar voor een leger. Dit bleek tijdens de tocht van Curio in Afrika in 49 toen volkeren, die de Pompeianen steunden, lokale bronnen vergiftigden met karkassen van gestorven dieren. Caesar ondervond het zelf ook aan den lijve tijdens zijn tweede campagne in Spanje. Verscheidene dorpen waren overgelopen naar de kant van de Pompeianen en zodoende kon Caesar nauwelijks voedsel bemachtigen. Bovengenoemde manieren om voedsel te verzamelen waren veelal binnen een kleine straal van het legerkamp gesitueerd, maar een leger kon ook over grote afstanden voedsel verkrijgen.

¹³⁵ [Caesar], *BAfr*, 3.

¹³⁶ Roth, *The logistics*, 151-152.

2.5 Aanvoerlijnen.

De logistiek van het Romeinse leger kenmerkte zich door de vele aanvoerlijnen voor het faciliteren van verscheidene goederen van grote afstand. Het leger van Caesar verschilde hier dan ook niet van. Labisch geeft een goed beeld van de aanvoerlijnen van het leger van Caesar, weliswaar is dit werk merendeels gericht op Caesars campagne in Gallië.¹³⁷ Echter is zijn onderverdeling in verschillende bases¹³⁸ ook voor dit onderzoek van enorme waarde.

Een generaal van een leger tijdens de Republiek was gewoon om zich in de eerste plaats te richten op zijn provincie voor goederen en versterkingen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Caesar zich in de eerste plaats richtte op Gallië. Caesar had echter meer gebieden waar hij op steun kon rekenen. Het Italisch schiereiland, Sicilië en Sardinië boden Caesar ook mogelijkheden om goederen aan te voeren.¹³⁹ We kunnen vaststellen dat de strategie van Caesar, waarbij hij vrijwel constant gebruik maakte van zijn *clementia*, een belangrijke rol heeft gespeeld bij verkrijgen van een goede basis voor het verdere verloop van de oorlog.

Een leger had naast de verder weg gelegen strategische basis ook een operationele basis nodig in de regio waar men op campagne was, een *stativa*. Het hebben van een dergelijke basis was van enorm belang en ook Caesar begreep de noodzaak ervan. Een operationele basis was de verzamelplaats van alle delen van het leger, zowel voedsel als legeronderdelen. Veelal golden steden als een operationele basis. De generaal verkreeg in deze steden veelal via requisitie al het mogelijke voedsel dat voor handen was. Caesar maakte tijdens zijn campagnes ook veel gebruik van dergelijke operationele bases. Zo was Thysdrae tijdens de Afrikaanse campagne van 46 een operationele basis, waar 300.000 *modii* graan was opgeslagen.¹⁴⁰ Een andere functie van een operationele basis was het veilig opslaan van waardevolle goederen. Met name Caesar maakte veelal gebruik van operationele bases om zijn eigen bagage op te laten slaan. Daarnaast liet Caesar ook vaak het geld van het leger (*pecunia publica*), documenten (*litterae publicae*) en gijzelaars in bewaring stellen in een operationele basis.¹⁴¹ Naast het hebben van een eigen operationele basis zag Caesar in dat het

¹³⁷ Labisch, *Fruementum*.

¹³⁸ Labisch onderscheid een strategische basis, een operationele basis en een tactische basis.

¹³⁹ Labisch *Fruementum*, 86.

¹⁴⁰ Roth, *The logistics*, 171. 300.000 *modii* graan was genoeg om 40.000 man 60 dagen te voeden.

¹⁴¹ *Ibidem*.

vernietigen van vijandelijke operationele bases een groot voordeel was. Zo koos Caesar ervoor om verscheidene operationele bases van Pompeius in Griekenland aan te vallen na Caesars aankomst in Griekenland. Deze strategische keuze van Caesar zorgde ervoor dat hij gedeeltelijk de maritieme kracht van zijn tegenstanders brak en zelf zorgde voor een plaats om zijn leger te bevoorraden.¹⁴²

Naast de operationele bases hadden Romeinse legers ook de beschikking over tactische bases. In feite verschilde een dergelijke basis niet veel van een operationele basis qua functie, maar een tactische basis was dicht bij de vijand gesitueerd. Daarnaast was een tactische basis veelal zo ingericht dat het na het vertrek van het leger, indien noodzakelijk, eenvoudig kon worden omgevormd tot een depot.¹⁴³ Veelal diende het kamp dat na een mars werd opgeslagen als tactische basis, maar het kon ook gebeuren dat een stad de rol van tactische basis toebedeeld kreeg. Binnen het kamp werd het voedsel¹⁴⁴ opgeslagen, maar door het algemene karakter van deze bezigheid zijn er nauwelijks aanwijzingen over de gang van zaken rondom het bewaren van de voorraad. Uitzonderingen worden echter wel beschreven en zo zien we dat Caesar problemen kreeg met het opslaan van zijn voorraden tijdens de Afrikaanse campagne in 46.¹⁴⁵

Naast de aanvoerlijnen over land kon het leger van Caesar beschikken over aanvoerlijnen over water. In de eerste plaats was het vervoer over water voor Caesar een mogelijkheid om zijn leger daar te brengen waar hij wilde. Zo koos Caesar ervoor om in 48 de Adriatische Zee over te steken in de winter. Deze keuze berust geheel op strategische grondslag, want een tocht over land was ook mogelijk. Een tocht langs de kust van de Adriatische Zee zou in de eerste plaats veel langer duren. Daarnaast zou een dergelijke tocht Caesars leger door vijandelijke gebieden leiden. Een derde reden om in de winter de oversteek te wagen was het element van verrassing. Pompeius zou immers niet verwachten dat Caesar ervoor zou kiezen om in de winter de oversteek te wagen. Naast het overbrengen van het leger had het vervoer over water nog een ander doel, namelijk het aanvoeren van goederen uit operationele bases of uit het achterland van de generaal. Tijdens de strijd tussen Caesar en Pompeius zien we dat beide kampen elkaar door strategische redenen trachten dwars te zitten op het gebied van de aanvoer over water. In de eerste plaats zorgde Caesar ervoor dat de vloot

¹⁴² Labisch, *Fruentum*, 86.

¹⁴³ Roth, *The logistics*, 182.

¹⁴⁴ Het gaat hierbij niet alleen om graan en olie, maar ook andere basisbehoeften. [Caesar], *BAfr*, 43.

¹⁴⁵ [Caesar], *BAfr*, 47.

van Bibulus geen water of hout kon inslaan langs de kust, waardoor de Pompeiaanse vloot werd gedwongen dit van verder te halen. Hierdoor was het voor de achtergebleven legioenen van Caesar enigszins minder gevaarlijk om de generaal te volgen naar Griekenland.¹⁴⁶ De Pompeianen blokkeerden op hun beurt de haven van Brundisium door het eiland Pharos te bezetten.¹⁴⁷ Zodoende konden verdere versterkingen Caesar niet bereiken. Het vervoer van goederen of personen over water was niet zonder risico's. Dit is de reden dat men er liever voor koos om het vervoer over land te verzorgen.

Voor het vervoer over land had het leger de beschikking over een verscheidenheid aan dieren die ofwel de 'bagage' trokken ofwel droegen. Paarden, ezels en muilezels waren de meest voorkomende dieren waar de Romeinen gebruik van maakten. De dieren droegen de last op hun rug in zakken, *clitellae*, of trokken karren die gevuld waren met spullen van het leger. Hoewel Caesar nauwelijks melding maakt van het gebruik van wagens kunnen we er zonder twijfel vanuit gaan dat ook zijn leger gebruik maakte van dergelijke vervoersmiddelen.¹⁴⁸ Het transport van de goederen van het leger gebeurde over de wegen, die veelal aangelegd waren door of onder druk van het Romeinse gezag.¹⁴⁹

2.6 Exploratio.

Wanneer het Romeinse leger op campagne was, had het veelal een constante stroom van informatie nodig. De informatie besloeg meerdere aspecten, die van belang waren om de campagne tot een goed eind te brengen. Zo kreeg men informatie over de positie van de vijand, de verkrijgbaarheid van basisbehoeften en de omgeving. Het gebruik maken van "military intelligence" was al gedurende lange tijd bekend bij de Romeinen, zo ook bij Julius Caesar. Hij had tijdens zijn tijd in Gallië geregeld gebruik gemaakt van het verwerven van plaatselijke informatie. Tijdens de burgeroorlog diende Caesar deze praktijk aan te passen aan de strijd die hij voerde, namelijk een strijd waarbij naast de militaire kant ook een enorme nadruk lag op de politieke kant van de verschillende partijen.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Caesar, *BC* III.15.

¹⁴⁷ Caesar, *BC* III.100.

¹⁴⁸ Roth, *The logistics*, 210.

¹⁴⁹ *Ibidem*, 222.

¹⁵⁰ Sterling, D., "Impetuosity, spies and deceit", in: *Ancient Warfare*, 2 (4), 12-14, aldaar 12.

Het verkrijgen van informatie liep via verschillende lijnen en bronnen. In de eerste plaats onderscheiden we de *procuratores*. Dit waren vooruitgeschoven eenheden in een redelijke grootte. Naast het verzamelen van strategische informatie konden de *procuratores* door de grootte van de groep zich, indien noodzakelijk, in schermutselingen storten.¹⁵¹ Caesar gebruikte als *procuratores* veelal een gedeelte van zijn cavalerie. Naast de *procuratores* had Caesar de beschikking over *exploratores*. De primaire taak van de *exploratores* was het opsporen van de vijand.¹⁵² Naast het opsporen van de vijand gebruikte Caesar de *exploratores* om de vijand constant in de gaten te houden. De belangrijkste reden hiervoor was dat Caesar door de constante aanvoer van informatie over de vijand goede beslissingen kon nemen over volgende stappen, bijvoorbeeld tijdens de overstromingen in de eerste Spaanse campagne rondom Ilerda.¹⁵³ Een derde bron van informatie waren de *speculatores*. *Speculatores* kunnen het beste gezien worden als spionnen. In mijn ogen was deze groep tijdens de burgeroorlog het beste gekwalificeerd om informatie in te winnen. Het was namelijk betrekkelijk eenvoudig om als spion tijdens een burgeroorlog op te gaan in een groep vijanden. Het gebruik werd echter veelal geheim gehouden, maar wanneer een vijandelijke spion werd ontmaskerd, werd dit wel vermeld.¹⁵⁴ We kunnen er vanuit gaan dat de ontdekte spionnen slechts het topje waren van een veel grotere ijsberg.

Naast de hulp van speciale troepen voor het verzamelen van informatie kon Julius Caesar ook zelf het één en ander zelf te weten komen. Zo bemerkte Caesar na de aankomst in Afrika nabij Hadrumetum dat het niet in zijn voordeel zou zijn om in die regio te blijven en hij trok verder. De reden dat Caesar zijn leger opdracht gaf om verder te trekken moet genomen zijn na het overzien van de situatie door Caesar zelf. Hij zag in dat het kamp opslaan nabij Hadrumetum onverstandig was, aangezien hij de beschikking had over een onervaren leger en zijn tegenstanders strategische kampen hadden opgeslagen rondom hem.¹⁵⁵ Het door een generaal zelf vergaren van informatie was een zeer riskante handelswijze, dus veel werd het door Caesar niet gebruikt.

¹⁵¹ Austin, N.J.E, Rankov, N.B., *Exploratio; Military and political intelligence in the Roman world from the Second Punic War to the battle of Adrianople*, Londen (1995), 40.

¹⁵² Caesar, *BC*, 3.38.

¹⁵³ Austin, Rankov, *Exploratio*, 47-48.

¹⁵⁴ [Caesar], *BHisp*, 13, 20.

¹⁵⁵ Austin, Rankov, *Exploratio*, 61.

Caesar maakte meer gebruik van deserteurs uit het leger van Pompeius om aan informatie te komen, al was deze informatie vaak niet erg interessant. Soldaten deserterden namelijk veelal op het moment dat er vrijwel geen enkele hoop meer was op een overwinning van hun leger. Daarnaast waren de soldaten die overliepen niet op de hoogte van specifieke informatie, die voor de vijand van belang zou kunnen zijn.¹⁵⁶ Vrijwel de enige vorm van informatie, afkomstig van deserteurs, die van belang kon zijn voor een leger was informatie over voedsel. Caesar maakte dankbaar gebruik van de informatie die hij kreeg van deserteurs tijdens de slag bij Dyrrachium. De deserteurs vertelden namelijk dat ook bij Pompeius de voedselbronnen begonnen op te raken, waardoor er aan de kant van Pompeius dieren begonnen te overlijden als gevolg van een tekort aan voedsel.¹⁵⁷ Caesar slaagde erin de moraal van zijn mannen te verhogen door deze informatie te delen met zijn soldaten. Ook in Afrika zien we het belang van informatie omtrent voedsel. Caesar kreeg namelijk te horen dat Pompeiaanse troepen een hinderlaag hadden aangelegd voor de troepen van Caesar, die zich bezighielden met het verzamelen van voedsel. Caesar besloot na het horen van deze informatie te wachten tot de Pompeianen de moed hadden opgegeven.¹⁵⁸

Naast deserteurs gaven ook gevangenen informatie die van belang kon zijn voor een generaal. De informatie van gevangenen was veelal meer waard dan de informatie die men kreeg van deserteurs. Zo kon het gebeuren dat Caesar tijdens de slag bij Ilerda van gevangengenomen *aquatores* te horen kreeg dat het leger welke Caesar op de hielen zat gedurende de nacht het kamp wilde verlaten. Het doel van deze nachtelijke ontsnapping van de Pompeianen was om uit de handen van Caesar te blijven.¹⁵⁹ Caesar wist het plan te voorkomen en bleef de Pompeianen achtervolgen tot het moment dat hij hen geheel in kon sluiten. Toen Caesar de Pompeianen geheel afsloot van water en voedsel, was het slechts wachten op de overgave van de Pompeianen, hetgeen niet lang op zich liet wachten.

2.7 Conclusie.

Een goede logistiek is van enorm belang tijdens een oorlog. Daarnaast bestaat er een overduidelijke verbondenheid tussen logistiek en strategie. Bovenstaand hoofdstuk heeft een

¹⁵⁶ Austin, Rankov, *Exploratio*, 73.

¹⁵⁷ Caesar, *BC*, III.49.

¹⁵⁸ [Caesar], *BAfr*, 65-66.

¹⁵⁹ Sterling, "Impetuosity", 14.

dergelijke verbondenheid meer dan eens aangetoond. Veranderingen in de logistiek zorgden ervoor dat een generaal aanpassingen moest doen aan zijn strategie, bijvoorbeeld op het moment dat een deel van Caesars leger werd ingesloten en verslagen door Petreius, nadat een brug was ingestort nabij Ilerda in 49. De aanvoerlijnen van Caesar liepen hierdoor enorme schade op en de overgebleven soldaten van Caesar hadden zwaar te lijden onder de ontstane schaarste aan voedsel.¹⁶⁰

Een goede logistiek was tijdens een burgeroorlog van nog groter belang dan tijdens een ‘gewone’ oorlog. Caesar speelde hier direct na het oversteken van de Rubicon slim op in en zijn *clementia* droeg ertoe bij dat Caesar uiteindelijk grote steun kreeg van de steden op het Italisch schiereiland. Met de steden in Italië aan zijn kant had Caesar een goede machtsbasis, zijn strategische basis. Het vasteland van Italië bood Caesar de mogelijkheid om goederen aan te voeren indien dit noodzakelijk was tijdens de campagnes, maar dit was echter niet altijd mogelijk. Zo kon Caesar niet of nauwelijks goederen aanvoeren tijdens zijn campagne in Griekenland en Macedonië. De vloot van Pompeius zorgde ervoor dat het voor Caesar bijna onmogelijk was om ofwel voedsel ofwel versterkingen aan te voeren. Caesar koos er op dat moment voor om de logistiek van de vijand te ontregelen. Caesar wierp een blokkade van de kustlijn op waardoor de vloot van Pompeius zijn basisbehoeften van verder weg diende te halen. Na de slag bij Pharsalus koos Caesar er wederom voor om de vijand tot overgave te dwingen door het verkrijgen van water te beperken. Het was niet alleen Caesar die een strategie toepaste waarbij de vijand werd bestreden door het opbreken van logistieke activiteit. Pompeius maakte ook gebruik van een dergelijke strategie. Een groot voorbeeld hiervan is de strijd rondom Dyrrachium, maar ook de vele schermutselingen tijdens de dagelijkse foerageeractiviteiten zijn bewijzen van een dergelijke strategie.

Het verzamelen van voedsel was een belangrijk onderdeel in de dagelijkse routine binnen een leger, maar het bracht ook veel gevaar met zich mee. Een groep foerageerders diende veelal beschermd te worden door een deel van het leger. Foerageerders waren immers een makkelijk doelwit voor vijandelijke troepen. Bronnen waar men water kon halen waren niet overal voor handen en makkelijk te herkennen. Daarnaast waren foerageerders een makkelijk doelwit in een bos, aangezien men eenvoudig in een hinderlaag kon lopen. Ook hier zien we weer de link tussen strategie en logistiek binnen het leger van Caesar. Zowel

¹⁶⁰ Appianus, *BC*, II.6.42.

Caesar als Pompeius trachtte de tegenstander dwars te zitten tijdens foerageeractiviteiten, hetgeen een deel van de strategie van de generaal bepaalde.

Als we de gehele logistiek overzien kunnen we zeggen dat het verplaatsen en onderhouden van een leger door Caesar niet altijd tot in de puntjes geregeld was. Dit gold zowel op het laagste niveau, de soldaat, als op het niveau van het gehele leger. Er waren immers vaak problemen met de aanvoer van voedsel tijdens een slag. Het grootste voorbeeld hiervan is de slag bij Dyrrachium. We kunnen wel zeggen dat logistiek en strategie invloed op elkaar hadden. Er bestond een wisselwerking tussen beide elementen. Hetgeen werd versterkt door het gebruik van *exploratio*. Kennis die werd vergaard kon worden toegepast op de eigen logistiek, maar ook op de te volgen strategie. Uiteindelijk kunnen we zeggen dat de logistiek van Caesar, in combinatie met de eerder beschreven strategie, er desalniettemin duidelijk aan heeft bijgedragen dat de oorlog in zijn voordeel werd beslist.

3. Organisatie

Naast de strategie en de logistiek van het leger van Caesar is er nog een ander punt wat opvalt, wanneer men kijkt naar de burgeroorlog. Het gaat hierbij om de organisatie van het leger van Julius Caesar. In de eerste plaats dient er te worden gekeken naar de herkomst van de legioenen die dienden onder Caesar. Daarnaast is het bevel over en de omgang met de troepen van belang voor dit onderzoek. Ik zal trachten aan te tonen dat er een verband is met de strategie en incidenteel ook met de logistiek van Caesar op het gebied van de organisatie van Caesars leger.

3.1 Mobilisatie.

Bij het oversteken van de Rubicon had Caesar slechts één legioen bij zich, namelijk *Legio XIII*. In totaal had Caesar waarschijnlijk bij het begin van de burgeroorlog 10 legioenen onder zijn hoede.¹⁶¹ De overige 9 legioenen bevonden zich in Gallië, sommige legioenen waren zelfs gestationeerd in het verre noorden van Gallië. Caesar had hier echter al in het voorgaande jaar op ingespeeld door gedeeltelijk te beginnen met het verplaatsen van zijn troepen in Gallië. Hij verzamelde namelijk al in september 50 zijn legioenen in Trier. Vanuit deze stad vertrokken er 4 of 5 legioenen naar *Matisco* (Maçon), waar een legerkamp was aangelegd. *Matisco* was gelegen net binnen de grenzen van *Gallia Comata*.¹⁶² Niet veel later diende Caesar 2 legioenen te leveren voor een campagne in Parthen. De senaat had weliswaar maar om 1 legioen van Caesar gevraagd, maar Pompeius had hetzelfde verzoek gehad en hij eiste *Legio I*, welke hij aan Caesar had “uitgeleend” voor de Gallische campagne, op. Het kwam er dus op neer dat Caesar twee legioenen verloor. Caesar loste dit handig op door naast *Legio I* een onervaren legioen af te staan, namelijk *Legio XV*. Keppie meent dat deze keuze van Caesar mogelijk toevallig te noemen is¹⁶³, maar naar mijn mening was het een weldoordachte keuze van Caesar, aangezien er op dat moment al enige spanning tussen beide kampen was. Dat Caesar waarschijnlijk een goede inschatting van de situatie had gemaakt

¹⁶¹ Aulus Hirtius meent dat Caesar 9 legioenen tot zijn beschikking had, Cicero geeft aan dat het om 11 legioenen ging en Plutarchus geeft het aantal van 10. Brunt, P.A., *Italian manpower, 225 BC – 14 AD*, Oxford (1971), 467 (n. 4).

¹⁶² Keppie, L., *The making of the Roman army*, Londen (1998), 102.

¹⁶³ Keppie, *The making*, 102.

blijkt nog eens te meer uit het feit dat beide legioenen na aankomst in Italië daar bleven en niet naar het Oosten werden gestuurd.¹⁶⁴ Na verdere strubbelingen tussen de senaat en Caesar was het evident dat een treffen niets meer in de weg zou staan en Caesar stak met *Legio XIII* de Rubicon over.

Tijdens de oorlog in Italië sloten meer en meer legioenen zich bij Caesar aan. De legioenen waren de Alpen over getrokken vanuit Gallië en zo ontstond een leger dat geschikt was om een aanvalsoorlog uit te voeren. Tijdens het beleg van Brundisium sloten de laatste legioenen zich bij Caesar aan. Zodoende vormden *Legio VIII*, *XII*, *XIII* als veteranenlegioenen de kern van Caesars leger. Het leger werd aangevuld met een hoeveelheid rekruten en de 22 *cohortes* (een aantal gelijk aan 2 legioenen) uit de *Provincia*. Het rekruteren van soldaten voor het leger van Caesar ging tijdens de oorlog op het Italisch schiereiland onverminderd verder. Zo kon Caesar tijdens de campagnes in Italië meer dan 60 *cohortes* toevoegen aan zijn leger. De nieuwe *cohortes* bestonden niet alleen uit deserteurs uit het leger van Pompeius, maar ook nieuwe rekruten vonden hun weg naar het leger van Caesar. Een voorbeeld van actieve rekrutering op het Italisch schiereiland is een soldaat uit Pisa, die diende in *Legio XXVIII*.¹⁶⁵

De enorme toename van legioenen zorgde er ook voor dat er binnen de legioenen verschuivingen plaats vonden. We zien bijvoorbeeld een tribuun die in eerste instantie diende in *Legio VI* en later in *Legio XXIX*.¹⁶⁶ Dat dit gebeurd is, is niet verwonderlijk wanneer we er vanuit gaan dat nieuwe legioenen opgebouwd werden rondom een kern van geharde veteranen. De rekrutering van soldaten bleef doorgaan en ook het verslaan van de Pompeiaanse legioenen in Spanje zorgde voor een verdere toename qua legioenen. Op het moment dat Caesar voor zijn overtocht naar Griekenland stond, had hij de beschikking over ongeveer 26 legioenen, *Legio V-XXX*. De legioenen van Caesar bevonden zich in meerdere windstreken. Zo had Caesar waarschijnlijk 8 legioenen in Spanje achtergelaten als ordehandhavers, 2 andere legioenen waren met hetzelfde doel in Marseille achtergebleven, 1 legioen bevond zich op Sardinië en 2 legioenen waren achtergebleven op Sicilië.¹⁶⁷ De legioenen op Sicilië hadden zonder twijfel mede als opdracht ervoor te zorgen dat de toevoer van graan in veilige handen bleef. Voor de oversteek naar Griekenland had Caesar de

¹⁶⁴ Goldsworthy, *Caesar*, 419.

¹⁶⁵ Sex(to) Volcasio / L(uci) f(ilio) Vol(tinia) leg(ionis) / XXVIII domo / Pisis. *AE*, 1924, 55.

¹⁶⁶ *AE*, 1931, 95.

¹⁶⁷ Brunt, *Italian Manpower*, 475.

beschikking over ongeveer 12 legioenen, maar hij diende ook soldaten achter te laten op het Italiaans schiereiland. Caesar was echter niet in de gelegenheid om alle soldaten meenemen. In de aanloop naar het beslissende treffen bij Pharsalus verloor Caesar tijdens de slag bij Dyrrachium een flink aantal soldaten, maar deze verliezen werden aangevuld door nieuwe rekruten, waaronder rekruten uit steden als Gomphi en Apollonia. Waarschijnlijk had Caesar voor de slag bij Pharsalus in totaal, dus inclusief de legioenen die hij al eerder had achtergelaten, minimaal 31 legioenen.¹⁶⁸

De slag bij Pharsalus zorgde voor een enorme aanwas van nieuwe legioenen voor Caesar. Waarschijnlijk kon Caesar na afloop van de slag bij Pharsalus 4 legioenen, *Legio XXXIV – XXXVII*, toevoegen aan zijn totaal. Tot dit moment zijn de aanvullingen binnen het leger van Caesar redelijk eenvoudig te volgen, maar vanaf dit moment wordt het lastig om aan te geven hoeveel nieuwe soldaten Caesar rekruteerde. Historici zijn het er over eens dat er vanaf de nasleep bij de slag van Pharsalus tot het moment van sterven van Caesar ongeveer 4 nieuwe legioenen zijn gerekruteerd, *Legio XXXVIII – XXXXI*.¹⁶⁹ De al bestaande legioenen kregen steeds meer onervaren rekruten binnen de gelederen. Het grootste voorbeeld hiervan is tijdens de Afrikaanse campagne, wanneer Caesar strijd levert met Labienus nabij Ruspina. Labienus heeft, mede ingegeven door zijn verleden als hoge officier binnen het leger van Caesar, in de gaten dat Caesars leger voornamelijk bestaat uit onervaren rekruten. Labienus komt echter bedrogen uit wanneer blijkt dat er zich onder de rekruten ook ervaren veteranen bevinden.¹⁷⁰

Nadat Caesar de campagne in Afrika in zijn voordeel had beslist, keerde hij terug naar Rome en begon daar aan een kolonisatieprogramma voor de veteranen.¹⁷¹ De meeste Gallische legioenen van Caesar hadden rond 46-45 hun tijd erop zitten en ze werden vervangen door nieuwe legioenen, maar we kunnen er vanuit gaan dat niet alle legioenen op

¹⁶⁸ Brunt, *Italian Manpower*, 475.

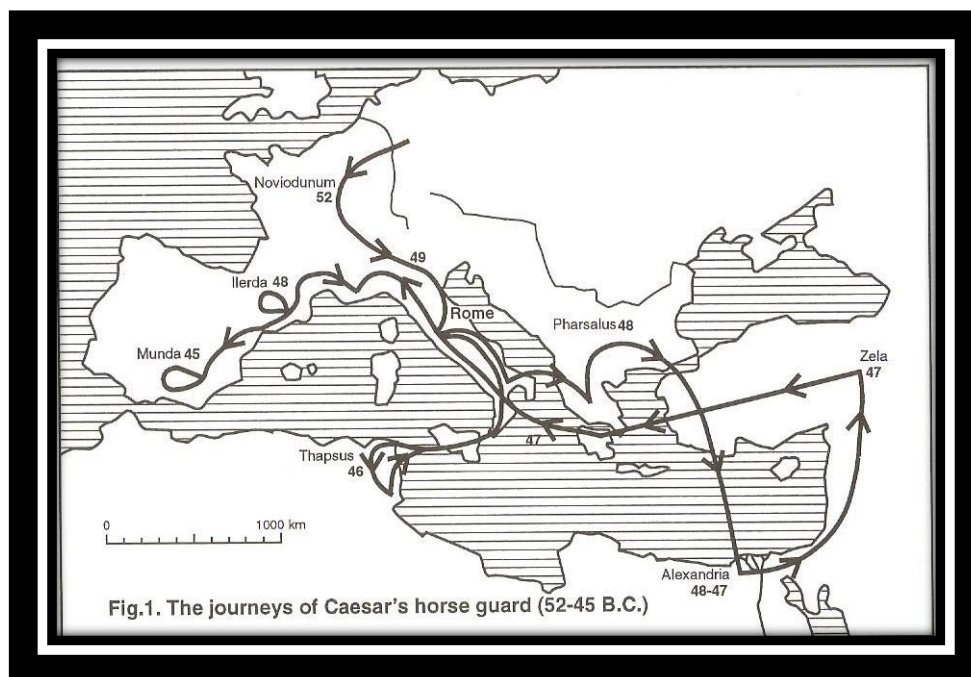
¹⁶⁹ Keppie, *The making*, 199-204 (Appendix 1, 3c).

¹⁷⁰ [Caesar], *BAfr*, 16.

¹⁷¹ In eerste instantie kregen alleen de soldaten die hun gehele dienstdaag erop hadden zitten land van Caesar. Hij gebruikte hiervoor in de eerste plaats openbare grond en land dat afkomstig was van dode of fervente aanhangers van de Pompeianen. De kolonies werden voornamelijk in Italië opgericht, maar ook in Noord-Afrika en de *Provincia* werden veteranen gevestigd. Het is zelfs mogelijk dat de kolonie Narbo door de aanwas van nieuwe kolonisten groeide. Goldsworthy, *Caesar*, 533.

een dergelijke manier werden vervangen. De reden hiervoor is dat na de moord op Caesar in maart 44 ongeveer 34 legioenen te velde waren.¹⁷²

Naast de legioenen, die uit Romeinse burgers bestonden had Caesar ook de beschikking over vele hulptroepen uit verschillende windstreken van zijn invloedssfeer. Zo is er in de eerste plaats *Legio V Alaudae*, weliswaar een legioen, maar dit legioen nam een speciale plaats in binnen het leger van Caesar. Het was het eerste legioen dat werd gerekruteerd in een onderworpen provincie, dit gebeurde in 52 in Gallië. Het legioen werd pas later door de Senaat erkend als Romeins legioen, in eerste instantie werd het gezien als een privélegioen van Caesar, aangezien hij de soldaten uit eigen zak betaalde. *Legio V Alaudae* kreeg de volle erkenning binnen het leger na de slag bij Thapsus, waarbij het legioen dapper had gestreden tegen de olifanten van de Pompeianen. Naast het *Legio V Alaudae* had Caesar de beschikking over Germaanse en Gallische cavalerie. De Germaanse en Gallische cavalerie diende als persoonlijke bescherming voor Caesar.¹⁷³ De Germanen en Galliërs volgden Caesar tijdens al zijn tochten, zo komen we ze tegen in Spanje, maar ook in Griekenland en Afrika.

Figuur 3: De tochten van Caesars persoonlijke cavalerie.¹⁷⁴

¹⁷² Brunt, *Italian Manpower*, 477.

¹⁷³ Speidel, M.P., *Riding for Caesar; The emperor's horse guard*, Harvard (1997), 12-15. Het gebruik van Germaanse en Gallische cavalerie als persoonlijk bodyguards werd na Caesar door de latere keizers van Romeinse Rijk gevolgd.

¹⁷⁴ Speidel, *Riding*, 16 (fig. 1).

De cavaleristen werden gerekruteerd door Caesar door gebruik te maken van zijn invloed (*auctoritate*), geld (*praetio*) en beloften (*pollicitationibus*).¹⁷⁵ Waarschijnlijk werden de Galliërs door de invloed van Caesar gerekruteerd, terwijl de Germanen Caesar volgden vanwege het geld en de gemaakte beloften.¹⁷⁶

Zoals we hierboven hebben gezien betaalde Caesar veel soldaten in eerste instantie zelf, maar zijn steeds verder groeiende leger begon steeds meer op de financiële huishouding van Caesar te drukken. In Gallië kon Caesar nog om de steun van goedgezinde stammen vragen¹⁷⁷, maar na het oversteken van de Rubicon was Caesar meer op zijn eigen financiële reserves aangewezen. Caesar zag dit zelf ook in, maar hij kreeg hulp uit een onverwachte hoek. De Pompeianen waren namelijk door het plotselinge optrekken van Caesar in Italië vergeten om de staatskas leeg te halen en mee te nemen. Hierdoor vond Caesar een goed gevulde staatskas toen hij in Rome aankwam. De staatskas bevatte 15.000 baren goud, 30.000 baren zilver, ongeveer 30 miljoen sestertiën en een andere grote som geld, welke bestemd was voor een eventuele nieuwe aanval van Gallische stammen.¹⁷⁸ Zodoende beschikte Caesar van de één op andere dag van voldoende financiële middelen om zijn oorlog voort te zetten. Uiteindelijk zou blijken dat zelfs de enorme hoeveelheid geld niet voldoende was om de burgeroorlog tot het eind vol te houden. Zo kon het gebeuren dat Caesar geld leende bij zijn officieren, zoals hij deed na aankomst in Spanje tijdens de eerste Spaanse campagne, mijns inziens een strategische keuze. In het verdere verloop kreeg Caesar meer mogelijkheden om geld te verwerven. Na de overwinning van Caesar bij Pharsalus kon hij grotendeels rekenen op steun van de Romeinse bondgenoten in het Oosten. Van de bondgenoten kreeg Caesar geld en andere kostbaarheden die hij in kon zetten bij het onderhouden van zijn leger.

Het leger van Caesar was merendeels door hem zelf gerekruteerd en werd daarnaast door Caesar zelf betaald. Hierdoor kon Caesar rekenen op de onvoorwaardelijke steun van zijn soldaten. Incidenteel kwamen zijn soldaten in opstand, maar Caesar ging hier goed mee om, zoals we later in dit hoofdstuk zullen zien. Het verslaan van Pompeiaanse legers leidde er toe dat er naast de door Caesar zelf gerekruteerde soldaten ook soldaten, die voorheen voor Pompeius hadden gevochten, in de gelederen van het Caesariaanse leger kwamen. Caesar

¹⁷⁵ Speidel, *Riding*, 14.

¹⁷⁶ Ibidem, 14. Speidel meent dat het aanbieden van geld het begin is van het latere gebruik om de keizerlijke cavalerie geld te geven bij het ontslaan uit actieve dienst.

¹⁷⁷ Goldsworthy, *Caesar*, 448-449.

¹⁷⁸ Ibidem, 449.

ging hier voorzichtig mee om, mede omdat hij niet geheel overtuigd was van hun houding jegens hun nieuwe generaal. Dit is de reden die verklaart waarom Caesar snel afscheid nam van dergelijke legioenen. Zo hebben we gezien dat Caesar nog voor de burgeroorlog twee legioenen moest afstaan voor de oorlog tegen de Parthen. Caesar koos ervoor om naast het door Pompeius geschonken legioen een legioen bestaande uit jonge rekruten over te dragen. Daarnaast zien we een zelfde keuze wanneer Curio naar Afrika oversteekt. Curio kreeg legioenen mee, die bestonden uit voormalige Pompeiaanse soldaten, die tijdens de oorlog in Italië naar Caesar waren overgelopen. Ook in Spanje voerde Caesar een dergelijke strategie uit. De legioenen die hij had verslagen nabij Ilerda of de legioenen die onder leiding van Varro hadden gestaan bleven grotendeels in Spanje als garnizoen. Men kan dus zeggen dat Caesar op het gebied van mobilisatie van zijn leger een duidelijk beleid voor ogen had, waarbij hij zelf grotendeels de leiding had en zodoende kon hij zichzelf verzekeren van de onvoorwaardelijke steun van zijn soldaten.

3.2 Bevel over het leger.

Caesar was, voor zover tegenwoordig bekend is, niet of nauwelijks geïnteresseerd in de bezigheden van het militaire leven tot op middelbare leeftijd.¹⁷⁹ Het gebrek aan een dergelijke opleiding zorgde ervoor dat Caesar zich geregeld in een onbekend avontuur stortte, waaruit zijn tactische genie hem meer dan eens moest redden. Caesar was dan ook geen generaal die er zorg voor droeg dat een campagne tot in de details was gepland. Het gebeurde dan ook meermalen dat er niet voldoende voedsel was, te denken valt hierbij aan de slag bij Dyrrachium of Ilerda, of zelfs dat er slechts een handvol soldaten aanwezig was om strijd te leveren, hierbij kan men denken aan de slag bij Ruspina. Tegen deze tekortkomingen staat wel dat Caesar beschikte over een bovengemiddelde aanleg op het gebied van tactiek en strategie. Daarnaast kon Caesar goed verbanden leggen tussen politiek en zijn oorlogsvoering.¹⁸⁰ Zijn *clementia* moet dan ook mede in dit licht gezien worden. Caesars tekortkomingen als generaal waren ongetwijfeld ook bekend bij zijn soldaten, maar het geluk en het tactische genie van Caesar zorgde ervoor dat de soldaten achter Caesar bleven staan. We moeten niet vergeten dat Caesar voor zijn oorlog tegen Pompeius bijna 10 jaar met de soldaten was opgetrokken in Gallië en daar zowel voor- als tegenspoed had gekend. Hierdoor

¹⁷⁹ Fuller, *Julius Caesar*, 315.

¹⁸⁰ Cuff, P.J., "Caesar the soldier", *Greece & Rome*, 4 (1) (1957), 29-35, aldaar 29-30.

was de band met de soldaten enorm gegroeid en tijdens de burgeroorlog ondervond Caesar daar de voordelen van.

Naast de band die Caesar had met zijn soldaten valt er nog een aspect op wanneer we het bevel over de troepen van Caesar bestuderen. Binnen het leger van Caesar had Caesar de absolute macht. Hiermee wil ik niet zeggen dat dit in het leger van Pompeius niet het geval was, maar er zijn zeer duidelijke verschillen te ontdekken. De officieren van Caesar deden datgene wat hen opgedragen werd door de generaal, daarentegen konden de officieren binnen het leger van Pompeius zich geregeld niet inhouden en kozen ze er zelf voor om de strijd aan te gaan. Zo zien we bijvoorbeeld Domitius Ahenobarbus, die tegen de wil van Pompeius ingaat en de stad Corfinium met hand en tand wil verdedigen. Ahenobarbus was echter niet de enige officier die zich liet door Pompeius liet leiden. Een verklaring voor het niet volgen van de strategie van Pompeius door zijn officieren moet gezocht worden in de benoemingen van de hoge officieren. Zo was het merendeel van de hoge officieren van Pompeius een senator, die de kant van Pompeius had gekozen. De militaire ervaring van de senatoren was gering en deze kozen er vaak voor om niet op het juiste moment aan te vallen. Wanneer een aanval wel op het juiste moment werd ingezet hadden de senatoren veelal de beschikking over ongetrainde of niet goed voorbereide soldaten.¹⁸¹ De officieren van Caesar daarentegen kozen ervoor om de keuzes en orders van Caesar op te volgen. De keuze van de legaat Sulla om er niet voor te kiezen om in de aanval te gaan op het moment dat de vijand zich terugtrok tijdens de slag bij Dyrrachium is een goed voorbeeld van de volgzaamheid van de Caesariaanse officieren.¹⁸²

De genadeslag in de strijd tussen Pompeius en Caesar kunnen we ook terugvoeren op de rol van de senatoren. Na de overwinning bij Dyrrachium had de Pompeiaanse legerleiding alle vertrouwen in een goed vervolg van de strijd tegen Caesar. Pompeius deelde deze mening echter niet en bleef vasthouden aan zijn behoudende strategie. De houding van Pompeius zorgde voor onrust binnen de Pompeiaanse legerleiding. Domitius Ahenobarbus, Metellus Scipio en Lentulus Spinther wilden allemaal graag de functie van *pontifex maximus* van Caesar overnemen na zijn verwachte nederlaag.¹⁸³ Anderen verdeelden al de eventuele buit. De onderlinge spanning liep steeds verder op evenals de druk op Pompeius om Caesar de

¹⁸¹ Goldsworthy, *In the name of Rome*, 243.

¹⁸² *Ibidem*, 249.

¹⁸³ Caesar, *BC*, III.83.

genadeslag toe te brengen.¹⁸⁴ Pompeius was er echter van overtuigd dat het beter was om de tegenstander te achtervolgen en hem op het logistieke vlak dwars te zitten, waardoor deze niet langer de beschikking had over voedsel, hetgeen op den duur zou moeten leiden tot een Caesariaanse overgave.¹⁸⁵ Pompeius zat echter door zijn eigen verleden gevangen in het heden, hij had immers in het verleden sterk op de senatoriale elite geleund en hij kon niet zonder de steun van hen. Hierdoor liet Pompeius zich makkelijk beïnvloeden en koos ervoor om de strijd aan te gaan, hetgeen hem uiteindelijk duur zou komen te staan.

Caesar had niet of nauwelijks last van senatoren die hem opdroegen wat en wanneer te doen. Hierdoor was het voor Caesar mogelijk om zijn eigen lijn te volgen. De band die hij had met vele soldaten droeg er daarnaast ook toe bij dat de soldaten voor Caesar door het vuur gingen. Opdrachten van de generaal werden zonder blikken of blozen opgevolgd. Wanneer de plannen van Caesar dreigden te mislukken had Caesar altijd nog één laatste redmiddel, namelijk zichzelf. Bij een dreigende nederlaag of als de strijd stagneerde en niet omsloeg in Caesariaans voordeel wierp Caesar zichzelf in de strijd. De enorme boost die dit gaf aan zijn soldaten moeten we niet te licht inschatten. De psychische invloed van een generaal die zij aan zij met een gewone soldaat vecht moet enorm geweest zijn. Caesar waakte er wel voor om dit laatste redmiddel niet te vaak te gebruiken, hierdoor zou immers gewenning kunnen ontstaan bij de soldaten waardoor het niet langer hetzelfde effect zou hebben op de soldaten.

Het bevel van Caesar over zijn leger kunnen we zien als een duidelijke machtspiramide. Caesar stond bovenaan de piramide, met onder zich hoge officieren, zoals Marcus Antonius. Helemaal onderaan stonden de gewone soldaten, maar Caesar had duidelijk ook oog voor de gewone soldaten. Caesar wist wat ze wilden, getuige het plunderen van Gomphi. Hierdoor werd de band tussen de generaal aan de ene kant en de soldaten aan de andere kant versterkt. Caesar verzekerde zich door zijn manier van bevelvoering van de onvoorwaardelijke steun van zijn officieren en soldaten. Dit in tegenstelling tot het Pompeiaanse kamp, waar geregeld de officieren rollend over straat gingen. Caesar liet zich niet door zijn ondergeschikten beïnvloeden, hetgeen Pompeius duidelijk wel liet gebeuren.

¹⁸⁴ Goldsworthy, *Caesar*, 479.

¹⁸⁵ *Ibidem*, 478.

3.3 Mouterij onder de soldaten.

De verhoudingen tussen soldaat en generaal waren niet altijd goed te noemen. Zo kon het gebeuren dat de soldaten van Caesar meerdere keren in opstand kwamen tegen de generaal. Dergelijke mouterijen vonden plaats wanneer een leger niets te doen had en slechts aan het wachten was op een nieuwe campagne. De eerste mouterij tijdens de burgeroorlog had plaats in 49 nabij Placentia. Het *Legio IX* was de aanstichter van de mouterij. De beweegredenen van de soldaten om in opstand te komen tegen de generaal waren geld¹⁸⁶, de *clementia*¹⁸⁷ en ze hadden in de gaten dat Caesar hen nodig had om de oorlog te winnen, hetgeen betekende dat ze een goede kans van slagen hadden. Caesar was hier echter niet van onder de indruk en beëindigde de mouterij snel door kordaat handelen. De liefde van de soldaten van *Legio IX* voor hun generaal was zo groot dat, toen hij aangaf hen oneervol te zullen ontslaan, de soldaten terugkwamen op hun eerdere bezwaren en eisen. Caesar liet wel 120 leiders van de mouterij decimeren, waarschijnlijk waren dit de grootste onruststokers.¹⁸⁸

De mouterij nabij Placentia was niet de enige keer dat de soldaten in opstand kwamen tegen Caesar. Het gebeurde namelijk in 47 nogmaals. Ditmaal waren het de legioenen die al eerder in Gallië hadden gediend onder Caesar en nu gelegerd waren in Campanië in afwachting van de tocht naar Afrika.¹⁸⁹ Het is geenszins verwonderlijk dat het de legioenen, die in Gallië al onder Caesar dienden, zijn die in opstand komen. De soldaten hadden door de vele jaren van samen vechten en leven een sterke verbondenheid onderling. Daarbij kwam dat de soldaten in de gaten hadden dat Caesar hen nodig had. We hebben immers gezien dat er betrekkelijk veel nieuwe legioenen werden gerekruteerd. Alleen rekruten waren niet voldoende voor een generaal zoals Caesar om de strijd in zijn voordeel te beslissen, hij had ook veteranen nodig en de veteranen wisten dit maar al te goed. Daarnaast hadden de legioenen al vele jaren van trouwe dienst erop zitten.¹⁹⁰ De slechte logistiek van het leger van Caesar speelde een rol voor de soldaten, die in opstand kwamen, evenals het uitblijven van

¹⁸⁶ De soldaten hadden de beloning van 500 denarii nog niet gekregen, die hen eerder in Brundisium was beloofd.

¹⁸⁷ Door de *clementia* van Caesar scheen het de soldaten toe dat de uiteindelijke overwinning niet snel zou worden behaald. Daarnaast zorgde de *clementia* ervoor dat de soldaten niet of nauwelijks mochten plunderen in veroverde steden.

¹⁸⁸ Goldsworthy, *Caesar*, 461.

¹⁸⁹ Chrissanthos, S.G., "Caesar and the mutiny of 47 B.C.", *Journal of Roman Studies* 91 (2001), 63-75, aldaar 63.

¹⁹⁰ Chrissanthos, "Caesar and the mutiny", 69.

salaris en de laatste reden om in opstand te komen was wederom Caesars *clementia*.¹⁹¹ Niet alle muitende soldaten hadden dezelfde redenen, de ene groep wilde direct uit het leger, terwijl een andere groep tot doel had om de financiële beloningen aan het einde van de oorlog op te drijven. De verschillen tussen de doelen van de soldaten zorgde er niet voor dat er sprake was van twee kampen, de soldaten trokken tezamen op tegen Caesar.

Caesar had bij zijn aankomst in Rome te horen gekregen dat de soldaten in opstand waren gekomen en stuurde in eerste instantie anderen, waaronder de latere auteur Sallustius, naar de soldaten om hen tot de orde te roepen. Dit lukte echter niet en Caesar zag zichzelf genoodzaakt om zelf orde op zaken te stellen. Het is de vraag of de uitkomst in werkelijkheid hetzelfde was als hetgeen antieke auteurs, zoals Cassius Dio en Appianus, ons willen laten geloven. Uit Appianus' verslag van de muiterij komt naar voren dat Caesar uiteindelijk als winnaar uit de bus kwam.¹⁹² Maar de vraag is of dit wel op de waarheid gebaseerd is. Caesar had op het moment van de muiterij niet de beschikking over soldaten om de muitende soldaten tot de orde te brengen. In Rome bevond zich een legioen waar Caesar niet veel vertrouwen in had en *Legio VI* was nog onderweg naar Rome uit het Oosten.¹⁹³ Caesar had geen andere keus dan zelf het gesprek aan te gaan en te onderhandelen over de eisen van de soldaten. We kunnen er niet zomaar vanuit gaan dat de veel genoemde "*Quirites*-toespraak" in werkelijkheid heeft plaatsgevonden in de context die velen eraan hebben gegeven, namelijk als uiting van de overwinning van Caesar op de muitende soldaten. Het is waarschijnlijk dat Caesar het woord *quirites* wel heeft gebruikt, maar dan om aan te geven dat hij aan de wensen van de soldaten tegemoet wilde komen. De mankracht om de vermeende woorden van Caesar kracht bij te zetten ontbrak namelijk en daarnaast zijn er meerdere aanwijzingen te vinden dat de wensen van de soldaten ingewilligd werden. Veel soldaten werden uit hun dienst ontheven en Caesar begon rondom deze tijd met het uitdelen van land aan veteranen.¹⁹⁴ Uiteindelijk zien we dat Caesar met een leger naar Afrika en later Spanje trok waarin slechts plaats was voor maar 5 geharde legioenen. Daarnaast valt op dat de soldaten die in het leger bleven dienen, uiteindelijk grotere financiële beloningen kregen.¹⁹⁵

¹⁹¹ Chrissanthos, "Caesar and the mutiny", 70.

¹⁹² Appianus, *BC*, 2.92-94.

¹⁹³ Chrissanthos, "Caesar and the mutiny", 73.

¹⁹⁴ *Ibidem*, 74.

¹⁹⁵ *Ibidem*, 75.

3.4 Conclusie.

Organisatorisch had Caesar zijn zaakjes goed voor elkaar tijdens de oorlog tegen de Pompeianen. In de eerste plaats werd Caesar daarbij geholpen door het feit dat zijn leger bij het uitbreken van de burgeroorlog grotendeels uit veteranen bestond. De nieuwe legioenen die werden gelicht in Italië en in andere regio's zorgden ervoor dat Caesar een steeds groter leger tot zijn beschikking had, maar Caesar was zich zeer bewust van het feit dat de onervaren rekruten een mogelijk gevaar inhielden voor zijn uiteindelijke doel. Het is dan ook niet verwonderlijk om te zien dat Caesar een legioen bestaand uit nieuwe rekruten van de hand doet, als hij wordt gevraagd een legioen af te staan voor een campagne tegen de Parthen. Naast de nieuwe rekruten had Caesar ook weinig vertrouwen in de soldaten die van de Pompeiaanse kant overliepen naar zijn leger. De vroegere Pompeiaanse soldaten werden om die reden ingezet op missies die minder van belang waren voor Caesars einddoel. Zo stuurde Caesar enkele van deze legioenen met Curio naar Afrika, waar ze snel na de landing al werden verslagen. Caesar liet daarnaast overgelopen soldaten veelal achter als ordehandhavers en veiligheidstroepen in de regio waar hij hen had verslagen, zoals het geval was met de overgelopen Pompeianen tijdens de eerste Spaanse campagne. Dergelijke beslissingen moeten we ruimer zien dan dat ze op het eerste gezicht overkomen. Caesar zorgde er immers op deze manier voor dat hij de veteranen die hem altijd hadden geholpen aan de overwinning om zich heen hield. Daarnaast versterkte hij de band die hij had met de soldaten, aangezien zij niet de gedachte konden opvatten dat Caesar andere soldaten liever op hun positie zag. Hier zien we een duidelijk raakvlak met de strategie en tactiek van Caesar. De veteranen namen namelijk tijdens een veldslag een belangrijke plaats in bij de opstelling van de troepen. De veteranen vormden een stug en ervaren centrum geflankeerd door minder ervaren soldaten. Caesar kon het zich niet veroorloven om een dermate belangrijke plaats in de opstelling door onervaren soldaten te laten innemen. Voor Caesar zal ook hebben meegespeeld dat hij zich geen zorgen hoefde te maken over de trouw van de veteranen, terwijl hij waarschijnlijk niet altijd wist hoe de houding van de overgelopen soldaten was.

De bevelsstructuur binnen het leger was veel duidelijker dan de bevelsstructuur van het leger van Pompeius. Caesar had alles voor het zeggen en werd geholpen door vertrouwelingen. Binnen het leger van Pompeius was er daarentegen sprake van een concurrentiestrijd tussen de hoge officieren en senatoren. Deze concurrentiestrijd culmineerde na afloop van de slag bij Dyrrachium waarbij verscheidene generaals over elkaar heen vielen over de verdeling van allerlei ambten en zelfs huizen van Caesariaanse aanhangers. Pompeius

had veel aan de senatoren te danken gehad in het verleden met het verlenen van een derde consulstitel. Mede door de bemoeienis van de senatoren en het bekritiserende gedrag van zijn meest ervaren officieren besloot Pompeius een treffen met Caesar aan te gaan. Binnen Caesars leger zou een dergelijke gang van zaken niet hebben kunnen plaatsvinden, aangezien de hoge officieren geheel de lijn volgden die Caesar uitstippelde. Door dit verschil was het voor Caesar uiteindelijk makkelijker om op de juiste momenten strijd te leveren op plaatsen die voor hem voordelig waren, zoals de slag bij Pharsalus.

De band die Caesar met zijn soldaten onderhield heeft ook een grote rol gespeeld in het verslaan van de Pompeianen. Caesar had immers een dermate goede band met zijn soldaten opgebouwd dat zij voor de generaal door het vuur gingen in de strijd. Ze vertrouwden Caesar blind en gaven niet op, zelfs niet in periodes waarin bijvoorbeeld voedsel schaars was. Ze maakten gebruik van hun militaire kennis en vaardigheden in problematische situaties, zoals de soldaten deden tijdens de slag bij Dyrrachium toen het voedsel op was en ze genoodzaakt waren om de wortel van de charax te eten. De band die Caesar had met zijn soldaten werd ook versterkt door het feit dat hij zich niet te groot voelde om naast de soldaten te vechten. Er moet wel gezegd worden dat degelijk handelen van Caesar gebeurde op het moment dat een linie het zwaar te verduren had. De soldaten kregen een mentale oppepper van het zien van het gewaad van hun generaal, hetgeen veelal resulteerde in het feit dat de linie de kracht vond om het gewenste resultaat te bereiken.

De band van Caesar met de soldaten werd echter ook meermalen op de proef gesteld. Tijdens de burgeroorlog kwamen de soldaten tweemaal in opstand tegen Caesar. In beide gevallen waren de grieven van de soldaten hetzelfde, namelijk geld, een slechte logistiek en de *clementia* van Caesar. De eerste munterij kon Caesar nog betrekkelijk gemakkelijk oplossen, maar de tweede keer zorgde de opstand voor meer problemen. Caesar was zelfs uiteindelijk genoodzaakt om een deel van zijn veteranen uit de dienstplicht te ontslaan.

4. Conclusie.

De oorlog tussen Caesar en Pompeius eindigde uiteindelijk na een jarendurende strijd in het voordeel van Caesar. Hetgeen na de strijd gebeurde is in ieders geheugen gegrift. Caesar werd namelijk vermoord door senatoren, die hem als een bedreiging zagen voor het voortbestaan van de Romeinse Republiek. De parallel met het begin van de burgeroorlog is duidelijk zichtbaar. Ook in 49 zagen de senatoren Julius Caesar als een gevaar voor de Republiek. Met alle geweld werd getracht Caesar tot inkeer te brengen, maar dit mocht niet baten. Caesar was echter niet te stoppen en toen hij de Rubicon overstak, trokken de senatoren alle registers open om hem te verslaan. Uiteindelijk zou het niet mogen baten en luidde de overwinning van Caesar alsnog het einde van de Republiek in. Dat Caesar de strijd in zijn voordeel kon beslechten heeft allerhande oorzaken. Naar mijn mening komen deze oorzaken samen in de strategie, tactiek, logistiek en organisatie van het leger van Caesar.

De houding van Caesar ten aanzien van zijn tegenstanders kende een duidelijk verloop gedurende de strijd tegen de Pompeianen. In eerste instantie bediende Caesar zich er van om zijn tegenstanders vrij te laten, wanneer zij gevangengenomen waren, zo kon het gebeuren dat Caesar meerdere Pompeiaanse officieren voor een tweede of zelfs derde maal trof tijdens verschillende veldslagen. De *clementia* van Caesar zorgde ervoor dat Caesar veel steun genereerde bij de bevolking op het Italisch schiereiland. Zodoende kreeg Caesar een sterke thuisbasis voor zijn verdere campagnes. Het Italisch schiereiland was een bron van voedsel en soldaten voor Caesar, hetgeen duidelijk te zien is aan de vele nieuwe legioenen die werden gelicht na de verovering van Italië door Caesar. Na de slag bij Pharsalus veranderde echter de houding van Caesar ten aanzien van zijn *clementia*. Caesar zag in dat hij de burgeroorlog grotendeels in zijn voordeel had beslecht. Hierdoor kon hij een hardere lijn volgen wanneer het op zijn tegenstanders aankwam. We zien hier een duidelijk verband tussen de strategie van Caesar en aan de ene kant de logistiek van zijn leger, namelijk de steun van de bevolking, en aan de andere kant de organisatie van zijn leger door het rekruteren van soldaten uit Italië.

Een ander kenmerk van Caesars strategie was het snel en verrassend handelen tijdens een campagne. Zo trok Caesar sneller dan verwacht op richting zijn vijanden en hij deed dit daarnaast in periodes (de winter) wanneer de Pompeianen een aanval het minst verwachtten. Door de snelheid van handelen was het voor Caesar lastig om een goede logistiek op te bouwen en kon het gebeuren dat er problemen waren met de aanvoer van voedsel, zoals gebeurde tijdens de slag bij Dyrrachium. De snelheid van handelen zorgde er ook voor dat

Caesar niet altijd alle details voor handen had voorafgaand aan een treffen met de Pompeianen. Een dergelijk gebrek aan informatie brak het leger van Caesar enkele malen op, maar Caesar werd geregeld uit een dergelijke penibele situatie gered door zijn soldaten en dan met name zijn veteranen. De soldaten wisten in vele situaties precies hoe ze dienden te handelen, zoals tijdens de slag bij Pharsalus, toen de soldaten van Caesar halverwege de aanval halt hielden om op adem te komen, toen ze opmerkten dat de soldaten van Pompeius geen aanstalten maakten om ook aan te vallen. Ook in periodes van voedselschaarste konden de soldaten van Caesar zichzelf redden, bijvoorbeeld door het eten van de wortels van de charax.

Naast Caesars strategische vernuft was de tactische kennis van Caesar enorm. Hij wist zodoende veelal het juiste terrein te vinden voor een veldslag. Zijn tactische kennis bracht Caesar voor en tijdens een veldslag nauwelijks in de problemen. Informatie van spionnen en gevangenen gebruikte Caesar om een goede tactiek te kiezen op het slagveld. Maar ook zijn eigen observaties speelden een rol bij het kiezen van de juiste tactiek. Het grootste voorbeeld van de goede tactische kennis van Caesar was het opstellen van een vierde lijn tijdens de slag bij Pharsalus. Wanneer Caesars tactische kennis hem echter in de steek liet of wanneer de soldaten in de problemen kwamen kon het voorkomen dat Caesar zichzelf in het strijdgewoel mengde. De soldaten kregen hierdoor een enorme oppepper en doordat de soldaten een innige band hadden met Caesar waren ze in staat om alsnog de vijand terug te dringen en zodoende een doorbraak te forceren.

De innige band die de soldaten met Caesar hadden komt voort uit het feit dat Caesar enorm leunde op zijn meest ervaren soldaten. Hij had hen nodig en Caesar koos er dan ook bewust voor om de rekruten minder belangrijke taken te geven zoals het bewaken van Spanje na de eerste Spaanse campagne. Daarnaast gaf Caesar de veteranen een gewichtige plaats in een opstelling voor een slag. De veteranen vormden het centrum van Caesars opstelling. Dit bewijst dat de veteranen een belangrijke plaats hadden in de tactiek van Caesar.

Een laatste punt van verbondenheid tussen strategie en de organisatie van het leger was de manier van leiding geven aan het leger. Caesar was namelijk de persoon die de beslissingen nam en zich niet liet beïnvloeden door ondergeschikten. In Pompeius' leger was echter sprake van het tegenovergestelde. De officieren van Pompeius namen zelf beslissingen en daarbij liet Pompeius zich enorm beïnvloeden door de grote groep senatoren in zijn kamp. De invloed van personen als Domitius Ahenobarbus en Labienus zorgde er mede voor dat

Pompeius van zijn eigen plan afweek na de overwinning bij Dyrrachium. Pompeius koos ervoor om Caesar te achtervolgen om zodoende een treffen uit te lokken en Caesar te verslaan. Deze keuze zou uiteindelijk de ondergang van Pompeius betekenen.

Wanneer we alle aspecten overzien van dit onderzoek kunnen we vaststellen dat alle onderdelen een opzichzelfstaand gedeelte zijn van een groter geheel. Naast het feit dat ze afzonderlijk van enorm belang zijn geweest voor het uiteindelijke verloop van de burgeroorlog zijn de onderdelen als geheel van een nog groter belang geweest. De onderlinge verbintenis tussen strategie, tactiek, logistiek en organisatie is enorm gebleken. Een voorbeeld van de verschillende aspecten die elkaar beïnvloeden wordt gegeven tijdens de slag bij Dyrrachium. Caesars strategie was erop gericht om de logistiek van Pompeius te belemmeren. Dit had echter tot gevolg dat de eigen logistiek ook de wensen over liet, waardoor de soldaten gedwongen werden tot het eten van wortels. De soldaten namen dit voor lief, aangezien ze meenden voor een goede zaak te strijden onder leiding van Caesar.

De afzonderlijke onderdelen zijn altijd als belangrijke kenmerken van Caesars uiteindelijke overwinning benoemd, maar de verhouding onderling is altijd een ondergeschoven kindje geweest. Ik ga er vanuit dat ik in dit onderzoek heb laten zien dat er weldegelijk een nauw verband bestaat tussen de afzonderlijke onderdelen.

Bibliografie

- Austin, N. en Rankov, B., *Exploratio: Military and political intelligence in the Roman world*, Londen (1995).
- Balsdon, J.P.V.D., "The veracity of Caesar", in: *Greece & Rome*, 4 (1) (1957), 19-28.
- Billows, R.A., *Julius Caesar: The Colossus of Rome*, Londen (2009).
- Brown, R.D., "Two Caesarian battle-descriptions: A study in contrast", *The Classical Journal* 94 (1999), 329-357.
- Brunt, P.A., *Italian manpower, 225 BC – 14 AD*, Oxford (1971).
- Bucher, G.S., "Fictive elements in Appian's Pharsalus narrative", *Phoenix* 59 (2005), 50-76.
- Chrissanthos, S.G., "Caesar and the mutiny of 47 BC", *Journal of Roman Studies* 91 (2001), 63-75.
- Cowan, R., "Caesar beats the odds", in: *Roman Warfare*, 2 (4) 2008, 24-29.
- Cuff, P.J., "Caesar the soldier", *Greece & Rome* 4 (1957), 29-35.
- Fields, N., *Warlords of Republican Rome; Caesar versus Pompey*, Barnsley (2008).
- Fuller, J.F.C., *Julius Caesar; Man, soldier, and tyrant*, New Brunswick (1965)
- Goldsworthy, A., *Caesar*, Amsterdam (2007).
- Goldsworthy, A.K., *Caesar's Civil War*, Oxford (2002).
- Goldsworthy, A.K., *In the name of Rome*, Londen (2004).
- Jiménez, R.L., *Caesar against Rome; The great Roman Civil war* Westport (2000).
- Kennedy, D.K., "Legio VI Ferrata. The annexation and early garrison of Arabia", *Harvard Studies in Classical Philology* 84 (1980), 283-309.
- Keppie, L., *The making of the Roman army*, Londen (1998).
- Labisch, A., *Frumentum Commeatusque. Die Nahrungsmittelversorgung der Heere Caesars*, Meisenheim an Glan (1975).

- Meier, C., *Caesar, a biography*, New York (1982).
- Naerebout, F.G., Singor, H.W., *De Oudheid*, Amsterdam (2001).
- Roth, J., *The logistics of the Roman army at war, 264 BC – AD 235*, Leiden (1998).
- Sheppard, S., *Pharsalus 48 BC; Caesar and Pompey – Clash of the Titans*, Oxford (2006).
- Speidel, M.P., *Riding for Caesar; The Roman emperors' horse guard*, Harvard (1997).
- Sterling, D., "Impetuosity, spies and deceit", in: *Ancient Warfare*, 2 (4), 12-14.
- Tatum, W.J., *Always I am Caesar*, Oxford (2008)
- Tsirkin, J.B., "The south of Spain in the civil war of 40-45 B.C.", *Archivo español de arqueología* 54 (1981), 91-100.
- Usher, S., "Julius Caesar and his commentaries", *History today* 15 (1965), 651-658.